ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 12

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2022

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2022. – Вип. 12. – 64 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 12

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії "Б".

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 16.06.2016 р. Серія КВ № 22164-12064 ПР.

Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 6 від 01 грудня 2022 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н., доц.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н., проф.;

Монаєнко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., проф.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:
Vernadsky National Library, Ulrich's Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)
DOI: 10.36477/2616-7611
Електронна версія : http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law

© Львівський торговельно-економічний університет, 2022

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Басій Н. Ф., Коник М. І.

ВЧОРАШНЯ/СЬОГОДНІШНЯ ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА КРЕМЛЯ (НА ПРИКЛАДІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПУБЛІКАЦІЙ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ)..... 5

Жаровська І. М.

ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 13

Матвіїв Р. І.

РЕПУТАЦІЯ СУДДІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....18

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Медвідь А. Б., Гавелко Ю. О.

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ТА СТРОКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ І ДОСТАВЛЕННЯ ПОРУШНИКА ЯК ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ОСОБИ 23

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Варфоломєєв В. В.

ОСОБА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ В УКРАЇНІ.....29

Мішустін В. В.

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....36

Скибіцький Б. А., Олашин М. М., Голинська М. І.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ.....43

Хоменко І. В.

ОЦІНКА ВИХІДНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 50

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Фіцик С. О., Фонарюк О. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ПРАВОВИХ АКТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....57

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE

Basii N. F., Konyk M. I.

YESTERDAY'S/TODAY'S INFORMATION WARFARE OF THE KREMLIN
(THE CASE OF DOMESTIC AND FOREIGN PUBLICATIONS IN ONLINE MEDIA)..... 5

Zharovska I. M.

PROBLEMS AND SHORTCOMINGS OF THE NORMS
OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW..... 13

Matviiv R. I.

JUDGE REPUTATION AS A PREREQUISITE
FOR SHAPING LEGITIMIZATION OF THE JUDICIARY..... 18

CONSTITUTIONAL LAW

Medvid A. B., Havelko Y. O.

REGARDING THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE LEGAL CONTENT
AND TERMS OF ADMINISTRATIVE DETENTION AND DELIVERY OF THE VIOLATOR
AS FORCED MEASURES LIMITATION OF PERSONAL FREEDOM..... 23

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY

Varfolomieiev V. V.

PERSONALITY OF A CRIMINAL OFFENDER WHO IMPORTS, MANUFACTURES,
SALES AND DISTRIBUTES PORNOGRAPHIC ITEMS IN UKRAINE..... 29

Mishustin V. V.

CONCEPT AND STRUCTURE OF FORENSIC CHARACTERIZATION OF MASS RIOTS..... 36

Skibytskyi B. A., Olashyn M. M., Holynska M. I.

CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION
OF CRIMINAL PUNISHMENTS TO MINORS..... 43

Khomenko I. V.

ASSESSMENT OF INITIAL DATA DURING UNDERCOVER INVESTIGATIVE
(SEARCH) ACTIONS IN THE CONDITIONS OF A SPECIAL REGIME
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION..... 50

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS

Fitsyk S. O., Fonariuk O. Yu.

FEATURES OF FORCED EXECUTION OF CERTAIN LEGAL ACTS
DURING MILITARY STATE..... 57

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 070: 327.5: 327.8

Басій Н. Ф.,
basij@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7003-6007,
Researcher ID: F-9024-2019,
к.е.н., доц., завідувачка кафедри маркетингу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Коник М. І.,
mariana.konyk.mk@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-4856-1707,
Researcher ID:0000-0003-4856-1707,
к.н.соц. ком., доцент кафедри маркетингу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ВЧОРАШНЯ/СЬОГОДНІШНЯ ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА КРЕМЛЯ (НА ПРИКЛАДІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАКОРДОННИХ ПУБЛІКАЦІЙ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ)

Анотація. *Століттями інформація була одним із ефективних видів зброї, оскільки чітко виконувала своє завдання: впливала на людську свідомість та маніпулювала громадською думкою. Сьогодні, завдяки новітнім технологіям та соціальним медіа, така інформація ще простіше знаходить свою аудиторію й ефективно впливає на неї, що спряє відповідно ефективному введенню інформаційної війни. У публікації окреслено результати дослідження сутності інформаційної війни вітчизняними та закордонними дослідниками. Представлено визначення "інформаційна війна»; здійснено історичний екскурс щодо використання її основних інструментів та стратегій у 20-х рр. XX ст. та на початку XXI ст.; сформульовано основні наративи ведення інформаційної війни як на міжнародній арені, так і серед власного населення. Визначено загальний огляд реалізації та функціонування інформаційної війни РФ та її наслідки для української державності. Окреслено головні інструменти та репрезентовано методи інформаційної війни у медіа: пропаганда, дезінформація, маніпуляція та ін. Авторами здійснено аналіз окремих виступів очільника та пропагандистів Кремля. Продемонстровано основні чинники, які можуть дати опір інформаційній війні росіян – медіаграмотність та критичне мислення, зокрема, серед української громадськості. Проаналізовано діяльність окремих інституцій, міжнародних платформ, проєктів, які сьогодні проводять ефективну протидію інформаційній війні в Україні. Здійснено порівняльний аналіз ведення інформаційної війни Кремля проти українського та грузинського народів, зокрема, після початку російсько-української війни 2022 р. Щодо практичного значення результатів дослідження: важливо, аби напрацьований матеріал був врахований у формування навчальних програм з історії вітчизняної й міжнародної журналістики та медіаграмотності у вищих навчальних закладах.*

Ключові слова: Інформаційна війна, пропаганда, публікація, ЗМІ, медіаграмотність.

Basii N. F.,
basij@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7003-6007,
Researcher ID: F-9024-2019,
PhD (Economics), Assoc. Prof., Head of the Department of Marketing,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Konyk M. I.,
mariana.konyk.mk@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-4856-1707,
Researcher ID:0000-0003-4856-1707,
PhD (Soc. Communication), Senior Lecturer at the Department of Marketing,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

YESTERDAY'S/TODAY'S INFORMATION WARFARE OF THE KREMLIN (THE CASE OF DOMESTIC AND FOREIGN PUBLICATIONS IN ONLINE MEDIA)

Abstract. *Information has been one of the most effective weapons for centuries because it clearly served its purpose: to influence people's minds and manipulate public opinion. Today, thanks to the latest technologies and social media, such information easily finds its recipients and effectively influences them, which contributes to the effectiveness of information warfare. The publication presents the results of research on the essence of information warfare conducted by domestic and foreign researchers. A definition of "information warfare" is presented; a historical overview of the leverage of its main tools and strategies in the 1920s and at the beginning of the 21st century is covered; the main narratives of waging an information war both at the national and international levels are formulated. The article provides a general overview of Russian information warfare and its consequences on Ukrainian statehood. The main tools and methods of information warfare campaigns are defined, including propaganda, disinformation, manipulation, etc. The authors analyzed individual statements of the leader and propagandists of the Kremlin. The publication recommends tools in the design of Ukrainian policy to counter the Kremlin's adversarial behavior, that is media literacy and critical thinking among the Ukrainian public. The role of separate institutions, international organizations, and projects that are currently conducting effective countermeasures against the information war in Ukraine has been analyzed. In addition, this research outlines the patterns of Russian information warfare in Georgia and Ukraine, providing a valuable comparative analysis after the start of the Russian-Ukrainian war in 2022. Regarding the practical relevance of the research results: it is important that the research output is taken into account when developing educational programs on the history of national and international journalism and media literacy in universities.*

Key words: Information war, propaganda, publication, mass media, media literacy.

JEL Classification: D80, L82.
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-01

Актуальність теми. Інформаційна війна торкається практично усіх сфер діяльності суспільства – економічної, наукової, освітньої, культурної, а не лише військового чи політичного середовища. Яскравим прикладом інформаційної війни Кремля сьогодні можна назвати виступ В. Путіна перед школярами 1 вересня 2022 р. у Калінінграді, де він наголошував, що Україна як держава була створена Радянським Союзом: «Не лише діти, а навіть багато дорослих, судячи з усього, не знають, що Україна ніколи не мала своєї державності до утворення Радянського Союзу. Не було такої держави» [2]. А ще рік тому, 12 липня 2021 р., на офіційному сайті уряду РФ була опублікована стаття В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (українською та російською мовами), у якій він роздумував над історією, культурою, економікою нашої держави у звичній манері, використовуючи фейк, маніпуляції, пропаганду. У публікації «Про історичну єдність брехні та Володимира Путіна» автори аналітичної платформи «Вокс Україна» зазначили, що у своїй праці очільник РФ не дав жодного правдивого та точного висловлювання щодо аналізованих ним сфер української державності, тому «величезна стаття […] – суцільна суміш історичних міфів, брехні» [3].

Мета статті – простежити основні наративи інформаційної війни Кремля; здійснити аналіз публікацій, опублікованих промов президента РФ та пропагандистів, які вважаються знаковими матеріалами у веденні інформаційної війни проти української державності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформаційної війни досліджували вітчизняні науковці: В. Богуш, І. Жаровська, В. Хорошко, З. Бржевська, Г. Почепцов, В. Шевчук та закордонні: британець П. Померанцева, американці С. Бланк, Р. Шафранскі та ін. Також чимало публікації даної тематики можна побачити серед доробку Українського кризового медіа-центру, громадської організації «Детектор медіа», платформи «Вокс Україна», Академії української преси, проєктів О. Мороз та ін.

Виклад основного матеріалу. У 20-х рр. XIX ст. значну роль для функціонування інформаційної війни, зокрема, для військових кампаній та створення її пропагандистської складової виконав Й. Геббельс (нацистський пропагандист, очільник міністерства пропаганди та громадської просвіти Третього Рейху). За його словами, якщо кілька разів повторити брехню – вона стане правдою, і таку «правду» через, особливо, медіа, нацисти несли до свого народу, аби викликати потрібні їм емоції: незадоволення, гнів, заздрість, верховенство та ін. До слова, комуністичній диктатурі також притаманна модель ведення інформаційної війни – діяльність Військового Інституту закордонних мов, головною місією якого було створення пропагандистської кампанії в СРСР та у світі. 1999 р., з початком правління Путіна, Інститут було реорганізовано у відділ закордонної інформації Військового Університету Міністерства оборони РФ, який й надалі продовжує працювати над створенням «досконалої» моделі інформаційної війни: формує меседжі страху до власного населення та міжнародної спільноти, використовуючи інформацію та пропаганду.

Термінологічний словник російсько-української війни визначення «інформаційної війни» подає так: протиборство сторін у вигляді поширення спеціально підготовленої інформації та протидії аналогічному зовнішньому впливу на себе; полягає в маніпулюванні інформацією, яка нібито заслуговує на довіру без її усвідомлення, з метою схилити до прийняття рішень проти своїх інтересів, але в інтересах того, хто веде інформаційну війну [7]. Так, зокрема, для росіян у веденні інформаційної війни важливу роль відіграє меседж про те, що з розпадом СРСР чимало провідних країн ведуть антиросійську кампанії, тим самим, створюючи для свого населення образ жертви, який провокує росіян до насильницьких дій до т. зв. «агресора» (США, країн ЄС та ін.).

До слова, у статті «The Kremlin's Information War» П. Померанцев писав, що в інформаційній війні медіа для Путіна відіграють визначальну роль; сформулювати образ Путіна можна 80% пропаганди та 20% насильства (до прикладу, Сталін – це 20% пропаганди та 80% насильства) [13]. Можна погоджуватися чи заперечувати слова П. Померанцева, але від цих чисел не зміниться суть кампанії російських медіа у створенні пропагандистських, маніпулятивних, дезінформаційних, фейкових матеріалів.

Одними з найбільш знаних кампаній інформаційної війни Кремля були президентські вибори в США у 2016 р. (переміг республіканець Д. Трамп) та збиття російськими терористами літака Малайзійських авіаліній MH17 у 2014 р. на Донеччині (росіяни намагалися покласти провину на українських військових).

Варто також пригадати тему коронавірусу, в якій перебував весь світ упродовж 2019-2021 рр. Адже ця тема відіграла важливу роль в інформаційній війні росіян: озброївшись фейками, дезінформацію, маніпуляцією, вони просували власні неправдиві матеріали щодо появи та наслідків коронавірусу. Пандемія була головною темою на шпальтах газет, про неї розповідали радіо- та телеведучі, нею цікавилися користувачі соціальних мереж. Медіа тримали свою аудиторію в розумінні до тодішньої ситуації: роз'яснювали питання захисту від коронавірусної хвороби, популяризували діяльність медичних працівників, висвітлювали правдиву ситуацію з різних регіонів світу щодо статистики захворювання. Проте були держави, які прагнули скористатися пандемією, зокрема, аби дискредитувати країну-суперника. Росія, Іран та Китай намагалися підхитати авторитет США на міжнародній арені саме питанням створення нею нової біологічної зброї.

На шпальтах видання «The New York Times» була опублікована стаття В. Дж. Броада "Putin's Long War Against American Science", в якій автор писав, що верхівка Кремля на чолі з президентом створювала роками неправдиві матеріали про появу коронавірусу, начебто американськими дослідниками. Росіяни, поширюючи брехливі меседжі, використовували три сценарії: над створенням коронавірусу працювало ЦРУ; коронавірус – біологічна зброя; і всім відома гіпотеза – Б. Ґейтс, засновник Microsoft, був іні-

ціатором пандемії [10]. Головним каналом поширення такої інформації були російські медіа, які ефективно функціонували на європейському та американському континентах. Або ж, наприклад, вигадане росіянами скандальне інтерв'ю Е. Фаучі, знаного американського епідеміолога, журналістам Fox News, де він стверджував, що американці використовували українські та китайські лабораторії для створення коронавірусу.

До слова, в Україні одним із прихильників російської версії створення коронавірусу, так званим активним учасником інформаційної війни, був відомий «антивакцинатор» О. Стахів. Зокрема, 5 червня 2020 р. колектив авторів «Вокс Україна» опублікували статтю «Львів'янка ділиться «достовірною» інформацією про справжні цілі коронавірусу», в якій розглянули розмову О. Стахова та О. Яремійчук стосовно того, кому вигідна пандемія (наночіпи в організмі людини від Б. Ґейтса) та як вона вплине на життя людства [4]. Автори з'ясували, що факти у розмові побудовані на фейках та маніпуляції.

Зазначимо, що інформаційна війна РФ проти України розпочалася ще в 90-рр., і стала одним із головних рупорів вторгнення 24 лютого. Досить активно вона розвивалася під час президенства В. Януковича, який надав «зелене світло» російським пропагандистам (був відчутний тиск на незалежні редакції, створювали «урядові» медіа, популяризували на провідних ЗМІ проросійських політиків та культурних діячів).

Як писала директорка з досліджень Європейської експертної асоціації М. Авдєєва на шпальтах польської медіаплатформи "Visegrad Insight", інформаційна війна РФ в Україні є т. з. компонентом у формуванні її зовнішньополітичних цілей [8]. Питання, які часто підіймалися Кремлем задля дискредитації України, і представленні світовій спільноті дій для їх розв'язання, зокрема, наскільки РФ вирішує (війна на сході України з 2014 р.), турбується (україномобська політика численних партій, організацій, окремих осіб, діяльність яких фінансувала кремлівська верхівка), бореться (утиск російськомовного населення), вважається скривдженою стороною (газове питання, демонтаж у пострадянських державах «совєтського надбання», що часто має назву «русобська акція»).

Безперечно, відмінний результат поінформованості світу про вище названі чинники демонструють російські ЗМІ, які створюють неабиякий «хаос» у медійному світі. Версії подій, які часто змінювалися (наприклад, матеріали стосовно збиття літака Малайзійських авіаліній MH17 у 2014 р. на Донеччині, окупація Криму і славнозвісна репліка: «Нас там нет», отруєння Скрипалів «російськими туристами» у Великобританії 2018 р., початок російсько-української війни 24 лютого 2022 р. та ін.), подання матеріалів, у яких Кремль звинувачує інших у тому, що часто створює і за що повинен був би нести відповідальність (та сама військова агресія в Україні, Сирії, Грузії, масштабна корупція, невизнання суверенітету певних держав, у загальному – сусідніх, колишніх вихідців із СРСР), формування загального осуду для низки країн щодо їх релігійних, соціальних, гендерних особливостей. Висновкуючи, варто було б процитувати М. Авдаєву: «Кремлівську пропаганду слід сприймати саме як її протилежність, яка допоможе як ефективно їй протидіяти, так і передбачити наступні кроки […] Росії» [9].

Нові реалії медійного світу сприяють реалізації інформаційної війни РФ, оскільки той факт, що соціальні медіа сьогодні стають все більш популярними в інформаційному просторі для чималої аудиторії, ніж традиційні ЗМІ. Спосіб виробництва, передачі та налагодження каналів розповсюдження інформації також змінився – став більш простішим для багатьох редакцій, журналістів, блогерів. Оперативність, доступність, методи створення інформаційних повідомлень, активність аудиторії – це ті показники, за якими соціальні медіа відмінні від діяльності традиційних ЗМІ. Проте, отримуючи інформацію з таких джерел, потрібно пам'ятати про достовірність; окрім того, потік інформаційних матеріалів сприяє тому, що аудиторія не сприймає критично отримані повідомлення, тому ці обставини ефективно сприяють поширенню фейків, дезінформації та ін. Як бачимо, світ став більш вразливим та незахищеним від впливу інформаційної війни.

Століття тому німецька газета "Völkischer Beobachter" несла пропагандистські та маніпулятивні меседжі націського уряду до мільйонної аудиторії, сьогодні соціальні медіа сприяють тому, що чимало з нас стає автором, редактором, поширювачем головних повідомлень безпосередньо від творців інформаційної війни: користувачі соціальних медіа безпосередньо потрапляють в «інформаційний хаос». Зокрема, Т. Поляк-Груїч у статті «Information disorder and What Ukraine is Doing About It. Analysis of Ukraine's Policies and Actions to Combat Russia-Generated information disorder» констатувала, що РФ, поширюючи дезінформацію щодо України, використовує агресивні методи, створюючи «інформаційний хаос»

(дослівно «information disorder») в міжнародному інформаційному просторі [12]. Безперечно, надлишок суперечливих повідомлень у медіа, ретельно відшліфовані інструменти кампаній з дезінформації та пропаганди у поєднанні з новітніми технологіями сприяють реалізації ефективного майданчика для ведення інформаційної війни.

Реальність, представлена Кремлем – це ілюзія, вигадки, брехня; такий інформаційний простір функціонує без фактів та підтверджень, і часто росіяни використовують його, аби знівелювати українську державність як у зовнішньому, так і у внутрішньому сегменті функціонування держави. Найбільш поширені та часті фейки росіян щодо нашої держави: територіальна цілісність України; країною керують США та Захід, оскільки самостійно вона не може функціонувати; області не підпорядковується Києву; держава революцій, їй притаманні націоналізм та радикалізм; українській економіці притаманна стагнація; українці масово виїжджають закордон у пошуках кращого життя та ін.

І ці тези Кремль реалізував завдяки дієвим інструментам, які чітко охарактеризувала Т. Поляк-Груїч, зокрема, це традиційні та інтернет-ЗМІ: російські національні телеканали, преса, радіо та профінансовані РФ вітчизняні, які пропагують антиукраїнський наратив, соціальні медіа, а також співробітники російських спецслужб та українські політики, лідери думок, культурні діячі, громадсько-суспільна діяльність яких полягає у реалізації вказівок російського уряду. Цікавою тезою Т. Поляк-Груїч є те, що при цьому Кремль використовує стратегію «4D»: “dismissing:, “distorting”, “distracting”, “dismaying”. Головним при цьому є використання методики «4F»: “fake news”, “fake media”, “fake experts”, “fake events” [12].

Дослідниця Н. Семен стверджувала, що при формуванні українським урядом усіх складових протидії російській пропагандистській машині дозволить вести й ефективну протидію її військовій агресії. Варто погодитися із судженнями дослідниці, що на сучасному етапі формат інформаційної війни «вже давно вийшов за рамки насильства»; сьогодні основною складовою вважається пропаганда, яка надходить до аудиторії безпосередньо з російських, українських російськомовних та інших закордонних медіа проросійського характеру [6].

Важливим чинником, який може дати опір інформаційній війні РФ є, без сумніву, медіаграмотність та критичне мислення серед української громадськості. Сьогодні все більше ресурсів та видань розповідають українцям як боротися з російською пропагандою, наприклад, діяльність журналістки, засновниці ініціативи з інформаційної гігієни «Як не стати овочем» О. Мороз – яскравий приклад популяризації медіаграмотності. (Мета О. Мороз – за два роки чисельність українців, яка б навчилася інформаційної гігієни, повинна сягати сім мільйонів). Варто зазначити, що важливими факторами медіаграмотності вважаються вміння аналізувати інформацію в медіа та соціальних мережах, а також розуміти, як функціонують сфери життєдіяльності (політика, економіка, освіта, медицина та ін.). Безсумнівно, ефективність цих факторів впливає на формування плюралістичного суспільства в майбутньому.

До слова, аби розрізняти дії масштабної інформаційної війни та «ефективно їй протидіяти» було створено у березні 2021 р. Центр протидії дезінформації при РНБО України (далі – Центр). На офіційній сторінці Центру зазначено, що «[…] забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою» [5]. Основні завдання Центру полягають у моніторингу вітчизняного інформаційного простору, виявленні та протидії пропагандиських, дезінформаційних, маніпулятивних матеріалів, співпраці з організаціями, які сприяють підвищенню медіаграмотності українців та налагодженню відносин з міжнародними інституціями задля перейняття досвіду та використання їх методів у протидії інформаційній війні. З 24 лютого 2022 р. Центр розпочав масштабну роботу протидії російській агресії в інформаційній війні, зокрема, повідомляє громадськість щодо основних подій, працює з дезінформаційними та маніпулятивними матеріалами, які входять в український інформаційний простір, формують інформаційну безпеку та ін., і, за словами президента України В. Зеленського, «[…] має стати міжнародним хабом протидії пропаганді» [1].

Інформаційна війна Кремля практично не різниться від тієї, яку вели століттями, чи то царі, чи то імператори, чи то президенти. Феномен її полягає, мабуть, в одному: чому досі не знайдено дієвого чинника, яким би зумів зупинити інфор-

маційну війну росіян в світі? Написано сотні книг та опубліковано ще більше статей, проведено міжнародні конференції, знято документальні фільми, проте історики, політологи, державні діячі однаково не можуть зупинити т. зв. «систематичність» цієї війни Кремля.

Чимало держав були у полі ведення інформаційної війни росіян, зокрема, Грузія (держава, якій добре відомі російські військові окупації: на початку 90-х рр., 2008 р. – російсько-грузинська війна). Проте цього разу, грузинський народ не став «головним героєм» Кремля, лише аудиторією, яка би мала прийняти основні наративи інформаційної війни проти України. «Спеціальну військову операцію» РФ використовувала як засіб виправдання повномасштабного вторгнення, головною метою якої були денацифікація та демілітаризація України [11]. Зокрема, з 24 лютого проросійські ЗМІ та суспільно-політичні діячі несуть до грузинської громадськості меседжі щодо внутрішньої та зовнішньої політики України, про «фашистський» український уряд, зокрема, про вплив НАТО, країн ЄС та США на початок війни 2022 р., та корисливість для них цих воєнних дій, утиски російськомовних меншин, зокрема, на сході України та ін. Проте можна простежити у матеріалах кремлівської пропаганди важливий чинник: вони побудовані на страху ведення воєнних дій на території Грузії.

Грузинській аудиторії пропагували думку, що Україна та НАТО планували збройне вторгнення на російські території, тому не зволікаючи, вона перша здійснила напад. Або ж інший сценарій початку війни – використання України, як військового полігону для знищення суперника, є найбільш вигідне США, окрім того, створення американцями на цьому «полігоні» біологічної зброї, яка би була спрямована проти російського населення. Ці та інші пропагандистські теорії є чітко сформовані у висловлюваннях прокремлівських грузинських політиків, публіцистів, які переконують громадськість, що, наприклад, війна 2008 р. була спричинена урядом, а не РФ (подібно як і Революція Гідності, окупація Криму, війна 2014 р. – результат діяльності українського уряду, а не російського агресора).

Додамо, що після 2008 р. змінилася подача пропагандистських матеріалів грузинам, зокрема, Кремль зрозумів, що інформувати населення потрібно грузинською мовою, не акцентувати на проросійський характер каналів інформації, обирати для повідомлень релігійну, патріотичну, культурну тематику та ін. (Журналістка, головна редакторка інтернет-видання «Sova.News» М. Ардашелія у численних публікаціях зазначає такий маневр в інформаційній війні Кремля). І такий підхід росіян виявився досить ефективним, оскільки значна кількість грузинів черпає інформацію з таких ЗМІ.

Висновки. 10 лютого 2007 р. світ слухав промову В. Путіна, в якій він погрожував, залякував, звинувачував США та країни ЄС. Сьогодні, у 2022 р., світ знову (лише з екранів) чує погрози очільника Кремля. І ці погрози є ключовим меседжем інформаційної війни, який для багатьох вважається смішним або змушує лякатися. Д. Дженсен, директор з питань Росії та Європи на Заході, стверджував, що до 24 лютого 2022 р. інформаційна війна РФ проти України була ефективною, проте «згодом український наратив почав домінувати в інформаційному просторі на Заході» [8].

Маніпуляція та псевдо інформація вважаються головними інструментами впливу на громадську свідомість, а головним каналом їх поширення – ЗМІ. Так, зокрема, для росіян така теза є загальноприйнятною: ще наприкінці XIX ст. царська Росія співпрацювала з відомими закордонними редакціями «Le Figaro», “Echo de Paris”, “Le Gaulois” та ін., у «штаті» Охоронних відділень (т. зв. Міністерство внутрішніх справ у Російській імперії) були прізвища десятків журналістів із США, Франції, Німеччини, Великобританії, з якими воно співпрацювало. КДБ продовжило традицію «співробітництва», яку згодом передало сучасній РФ. Варто зазначити, що росіяни використовують методи нацистів у веденні інформаційної війни, адже слова Й. Геббельса: «Дайте мені засоби масової інформації і я з будь-якого народу зроблю стадо свиней» для їх політики досить характерні.

Майже століття тому, 1928 р., світ побачила книга А. Понсонбі, британського політика, письменника, громадського діяча, «Flashehood in War-time», у якій він використав відому сьогодні фразу «Першою жертвою, коли приходить війна, є правда». Книга присвячена пропаганді, маніпуляції, дезінформації, з якими стикнулося людство під час Першої світової війни. У 90-х рр. світ спостерігав за потужним веденням інформаційної війни РФ проти України, сьогодні – за російсько-українською війною. Десятиліттями пропаганда працювала на дискредитацію української державності, проте сьогодні можна побачити, наскільки вона неефективна, оскільки її головні меседжі результативно роз’яснюють/аналізують/нівелюють українські політики, дипломати, журналісти,

громадські діячі світовій спільноті. І хотілося б, щоб у XXI ст. слова А. Понсонбі можна було перефразувати: «Першою жертвою, коли приходить війна, стає країна агресор».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баркар Д. Інформаційна війна. Як працюватиме Центр протидії при РНБО України? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-yak-pratsuvatyme-tsentr-protydiyi-pry-rnbo/31154248.html (дата звернення: 17.11.2022).

2. Будрін А. «України не існувало»: Путін 1 вересня провів відкритий урок для школярів Калінінграду. URL: https://www.unian.ua/war/ukrajini-ne-isnuvalo-putin-1-veresnya-proviv-vidkritiy-urok-dlya-shkolyariv-kaliningradu-11963382.html (дата звернення: 17.11.2022).

3. Дудка Е., Маркова М., Сліпченко С., Перевощиков К. Про історичну єдність брехні та Володимира Путіна. URL: https://voxukraine.org/pro-istorychnu-yednist-brehni-ta-volodymyra-putina/ (дата звернення: 17.11.2022).

4. Львів'янка ділиться «достовірною» інформацією про справжні цілі коронавірусу. URL: https://voxukraine.org/fejk-lviv-yanka-dilitsya-dostovirnoyu-informatsiyeyu-pro-spravzhni-tsili-koronavirusu/ (дата звернення: 21.11.2022).

5. Про Центр. URL: https://cpd.gov.ua/documents/%d0%bf%d1%80%d0%be-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80/ (дата звернення: 30.11.2022).

6. Семен Н. Ф. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «Правда.Ру» та «Российский диалог») : автореф. дис. ... к. н. соц. ком.; спеціальність 27.00.01. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2018. С. 18.

7. Термінологічний словник російсько-української війни / за ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. С. Л. Чуніхіна. Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. С. 15.

8. Чурікова Н. Україна здивувала Захід: експерт зі США звертає увагу на нові тонкощі дезінформації Кремля. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zaykhid-viyna-propahanda-kremlya/32161303.html (дата звернення: 17.10.2022).

9. Avdeeva M. Pro-Kremlin Disinformation in Ukraine – Five Key Messages URL: https://visegradinsight.eu/pro-kremlin-disinformation-in-ukraine-five-key-messages/ (дата звернення: 23.11.2022)

10. Broad W. J. Putin's Long War Against American Science. URL: https://www.nytimes.com/2020/04/13/science/putin-russia-disinformation-health-coronavirus.html (дата звернення: 21.11.2022)

11. Lachashvili I., Chokheli N., Kiliptari L., Lashkhia M., Naroushvili D., Khutsiberidze L. Disinformation in Georgia regarding Putin's war of choice monitoring period. Tbilisi, 2022. P. 15.

12. Poliak-Grujić T. Information disorder and What Ukraine is Doing About It. Analysis of Ukraine's Policies and Actions to Combat Russia-Generated information disorder. *Warsaw East European Review.* 2020. Vol. X. URL: https://english.studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/03/WEER_2020.pdf (дата звернення: 25.11.2022)/

13. Pomerantsev P. The Kremlin's Information War. *Journal of Democracy.* 2015. Vol. 26. Num. 4. P. 40.

REFERENCES:

1. Barkar D. Informatsiina viina. Yak pratsiuvatyme Tsentr protydii pry RNBO Ukrainy, available at: https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-yak-pratsuvatyme-tsentr-protydiyi-pry-rnbo/31154248.html

2. Budrin A. «Ukrainy ne isnuvalo»: Putin 1 veresnia proviv vidkrytyi urok dlia shkoliariv Kalininhradu, available at: https://www.unian.ua/war/ukrajini-ne-isnuvalo-putin-1-veresnya-proviv-vidkritiy-urok-dlya-shkolyariv-kaliningradu-11963382.html

3. Dudka E., Markova M., Slipchenko S., Perevoshchykov K. Pro istorychnu yednist brekhni ta Volodymyra Putina, available at: https://voxukraine.org/pro-istorychnu-yednist-brehni-ta-volodymyra-putina/

4. Lvivianka dilytsia «dostovirnoiu» informatsiieiu pro spravzhni tsili koronavirusu, available at: https://voxukraine.org/fejk-lviv-yanka-dilitsya-dostovirnoyu-informatsiyeyu-pro-spravzhni-tsili-koronavirusu/

5. Pro Tsentr, available at: https://cpd.gov.ua/documents/%d0%bf%d1%80%d0%be-%d1%86%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%80/

6. Semen N. F. Rosiiski internet-resursy yak chynnyk informatsiinoi viiny proty Ukrainy (na prykladi saitiv «Pravda.Ru» ta «Rossyiskyi dyaloh»): avtoref. dys. k. n. sots. kom.; spetsialnist 27.00.01. Dnipro: Dniprovskyi natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara, 2018. S. 18.

7. Terminolohichnyi slovnyk rosiisko-ukrainskoi viiny / za red. M. M. Sliusarevskoho; uporiad. S. L. Chunikhina. Kyiv : In-t sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy, 2022. S. 15.

8. Churikova N. Ukraina zdyvuvala Zakhid: ekspert zi SShA zvertaie uvahu na novi tonkoshchi dezinformatsii Kremlia, available at: https://www.radiosvoboda.org/a/zaykhid-viyna-propahanda-kremlya/32161303.html

9. Avdeeva M. Pro-Kremlin Disinformation in Ukraine – Five Key Messages, available at: https://visegradinsight.eu/pro-kremlin-disinformation-in-ukraine-five-key-messages/

10. Broad W. J. Putins Long War Against American Science, available at: https://www.nytimes.com/2020/04/13/science/putin-russia-disinformation-health-coronavirus.html

11. Lachashvili I., Chokheli N., Kiliptari L., Lashkhia M., Naroushvili D., Khutsiberidze L. Disinfor-

mation in Georgia regarding Putins war of choice monitoring period. Tbilisi, 2022. P. 15.

12. Poliak-Grujić T. Information disorder and What Ukraine is Doing About It. Analysis of Ukraines Policies and Actions to Combat Russia-Generated information disorder. Warsaw East European Review. 2020. Vol. X, available at: https://english.studium.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/03/WEER_2020.pdf

13. Pomerantsev P. The Kremlins Information War. Journal of Democracy. 2015. Vol. 26. Num. 4. R. 40.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022

УДК 340.12: 342.726

Жаровська І. М.,
irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120,
д. ю. н., професор кафедри
теорії та філософії права, Інститут права
та психології Національного університету
«Львівська політехніка», м. Львів

ПРОБЛЕМИ ТА НЕДОЛІКИ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Анотація. *В статті аналізуються питання реалізації норм міжнародного гуманітарного права як права ведення збройних конфліктів. Особливу увагу присвячено проблемним аспектам міжнародного гуманітарного права та тенденціям новітніх необхідних змін.*

Констатовано суттєве значення наукової доктрини, котра покликана визначити існуючі недоліки правового регулювання норм права та вказати на майбутні необхідні тенденції розвитку.

Мотивовано, що трансформація соціальної, політичної та економічної реальності зумовлюють потребу систематичного перегляду та оновлення правового регулювання права війни. Виокремлено комплекс проблем, що супроводжують норми міжнародного гуманітарного права на сучасному етапі розвитку нормативної системи: проблеми реалізації принципу пропорційності; проблеми неефективності норм міжнародного гуманітарного права; наявність відносин військового характеру, що не врегульовані нормами права; прогалини у правовому регулюванні, у зв'язку з модернізацію та новітністю деяких соціальних явищ.

Аргументовано, що причини невдачі МГП полягають не в тому, що правил недостатньо, а в тому, що механізми реалізації іноді виявляються дефектними за своєю суттю, а найчастіше неефективними через різні теоретичні та практичні проблеми.

Використано комплексну методологію, особливо репрезентативною є авторське дослідження поведінки дітей на прикладі воєнних дій, що здійснюються Росією на території України у 2022 році.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, правове регулювання, проблеми, норми права, міжнародне право, пропорційність, ефективність.

Zharovska I. M.,
irazhar@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-3821-8120,
Doctor of Law, Professor at the Department
of Theory and Philosophy of Law, Institute of Law
and Psychology of the Lviv Polytechnic National University, Lviv

PROBLEMS AND SHORTCOMINGS OF THE NORMS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract. *The article analyzes the issue of implementation of the norms of international humanitarian law as the right to conduct armed conflicts. Special attention is devoted to problematic aspects of international humanitarian law and the trends of the latest necessary changes.*

The essential importance of the scientific doctrine, which is designed to identify the existing shortcomings of the legal regulation of the norms of law and to indicate the necessary future trends of development, has been established.

It is motivated by the fact that the transformation of social, political and economic reality necessitates a systematic review and renewal of the legal regulation of the law of war. A complex of problems accompanying the norms of international humanitarian law at the current stage of development of the normative system is highlighted: problems of implementing the principle of proportionality; problems of inefficiency of international humanitarian law norms; the presence of relations of a military nature that are not regulated by law; gaps in legal regulation, in connection with the modernization and novelty of some social phenomena.

It has been argued that the reasons for the failure of IHL are not that the rules are not enough, but that the implementation mechanisms are sometimes inherently flawed, and most often ineffective due to various theoretical and practical problems.

A complex methodology was used, the author's study of children's behavior on the example of military operations carried out by Russia on the territory of Ukraine in 2022 is particularly representative.

Key words: international humanitarian law, legal regulation, problems, legal norms, international law, proportionality, efficiency.

JEL Classification: K 33
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-02

Постановка проблеми. Війна супроводжує людство протягом всього історичного розвитку. Цінністність норм права полягають в тому, що вони наділені потенціалом врегулювати різні соціальні відносини, навіть в умовах кризових ситуацій. Правове регулювання засобів та методів ведення війни системно відбувалося після Другої світової війни, що спричинило появу окремої галузі міжнародного права – міжнародного гуманітарного права (МГП). Воно є специфічною галуззю міжнародного права, оскільки його норми діють у період збройного конфлікту. На початок XXI століття можна говорити про сформованість основної системи міжнародного гуманітарного права. Група норм, що сформувалася під назвою «право Женеви» визначає гуманний підхід щодо захисту людини під час військових дій, у тому числі комбатантів, некомбатантів, військовополонених, жертв збройного конфлікту, в свою чергу «право Гааги» встановлює легітимність методів та засобів ведення військових дій.

Зміни соціальної, політичної та економічної реальності зумовлюють потребу систематичного перегляду та оновлення правового регулювання. Слід зазначити, що в контексті міжнародних правил поведінки цю необхідну дію зробити значно складніше, проте й такі норми потребують перегляду.

Наукова доктрина покликана визначити існуючі недоліки правового регулювання норм права та вказати на майбутні необхідні тенденції розвитку. Вказане і буде первинним завданням нашого наукового доробку.

Стан дослідження. Питанню правового регулювання ведення військових дій присвячували своїй увазі низка науковців серед яких G.D. Solis, A.F. Mazo, D. Fleck, J. Stanton, котрі акцентували увагу на нормах та правилах ведення сучасних збройних класичних воїн та визначали правовий статус їх учасників, легітимні засоби, способи та методи їх ведення. Активізувалися наукові праці не тільки з приводу теоретико-правових аспектів міжнародного характеру, але й в контексті практичного виміру сучасних гуманітарних проблем у світовому масштабі, в тому числі щодо агресії Російської Федерації в Україні. Однак авторові статті не відомі комплексні праці, котріб цілісно підходили до вирішення проблем міднародного гуманітарного права.

Метою статті є проведення аналізу основних проблеми та недоліків застосування норм міжнародного гуманітарного права в сучасних умовах нормативного регулювання суспільних процесів.

Виклад основних положень. Для України після 24 лютого 2022 року галузь МГП має особливе значення, оскільки війна має широкомаштабний характер і носить ознаки особливої жорстокості за якими можна її порівняти хіба що з злочинами Другої світової війни (хоча й про першість також нажаль можна подискутувати). Тому вагомо на науковому рівні згрупувати комплекс проблем, що супроводжують норми міжнародного гуманітарного права на сучасному етапі розвитку нормативної системи. В межах цієї наукової статті виокремимо наступні.

Проблеми реалізації принципу пропорційності. Принцип пропорційності захищає цивільних осіб і цивільні об'єкти від очікуваної випадкової шкоди від нападу, яка є надмірною для військової переваги, яка очікується від нападу. Військовим начальникам забороняється планувати або виконувати такі дії невибіркового нападу. Основні правові зобов’язання командира або оператора у застосування систем озброєння включають наступне: забезпечення відмінність між військовими та цивільними об'єктами, учасниками бойових дій і цивільними особи, а також активними учасниками бойових дій некомбатантами; визначити, чи може очікуваний нападу спричинити випадкові втрати серед цивільного населення та завдати шкоди цивільному населенню, що було б надмірним відносно конкретної та прямої військової переваги як того вимагає правило пропорційності; скасувати або призупинити атаку,

якщо стане очевидно, що ціль не є військовою метою або підлягає спеціальному захисту, або що атака може порушити правило пропорційності, як того вимагають правила про запобіжні заходи при нападі [1]. В якості прийнятого принципу пропорційності норма міжнародного звичаєвого права, що застосовується як у міжнародних і неміжнародний збройних конфліктах.

За твердженням експертів, незважаючи на статус основної норми МГП, ключові терміни не визначені у відповідних договорах і не мають критичного судового пояснення. Це викликало проблеми як для науковців, так і для військових командирів у поясненні та застосуванні тесту пропорційності [2]. Отож відсутність унормування принципу пропорційності вказує на суттєвий недолік у сучасному МГП.

Проблеми неефективності норм міжнародного гуманітарного права. Про ефективність досліджуваної міжнародної галузі права слід говорити з обережністю. Вже його правова наявність вказує а прогресивний розвиток міжнародного права, проте значною проблемою є декларативність норм міжнародного гуманітарного права. Як обґрунтовано констатує М. Грушко, до об'єктивних чинників низької ефективності міжнародного гуманітарного права належить «…неефективність правової системи держави, недосконаліть механізмів імплементації міжнародно-правових норм, недостатність її дій з організаційно-правових питань імплементації міжнародного гуманітарного права, низький рівень імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство, неефективність правової системи держави в період збройного конфлікту і механізмів відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права» [3; 206].

Причини невдачі МГП полягають не в тому, що правил недостатньо, а в тому, що механізми реалізації іноді виявляються дефектними за своєю суттю, а найчастіше неефективними через різні теоретичні та практичні проблеми [4]. Він доводить, що з самого початку норми стикалися з різними проблемами. Старі проблеми виникали через дефіцит матеріальних і процесуальних норм для імплементації. Поточні виклики впровадження МГП різні за своєю природою, деякі з них створені у зв'язку зі складністю застосування МГП, і деякі з них виникли через відсутність співпраці, координації, взаємної згоди та політичної волі зацікавлених конфліктуючих держав, держав-учасниць конвенцій МГП і, перш за все, міжнародного співтовариства. Проблеми, пов'язані із застосуванням, в основному пов'язані з визначенням поняття збройного конфлікту, його класифікацією, придатністю ситуацій збройного конфлікту, яка була доповнена зміною масштабів конфлікту, спричиненою багатонаціоналізмом збройних сил або воюючих груп, тероризм, асиметрична війна та використання безпілотної зброї тощо. Виклики, які створюються на інших підставах, головним чином негативно впливають на організаційні заходи реалізації, надані, наприклад, МКЧХ, міжнародні кримінальні трибунали та місії зі встановлення фактів.

Наявність відносин військового характеру, що не врегульовані нормами права. Нині про війну у правовому вимірі потрібно говорити значно ширше ніж це врегульовано нормами міжнародного права. Класичні форми військового протистояння змінюються на більш прогресивні, хоча й не менш трагічні для людства. Система міжнародного гуманітарного права, як ми бачимо і до класичних викликів була занадто слабким соціальним механізмом, поряд з цим стала абсолютно нікчемною до новітніх загроз та викликів. Тому потребує особливої наукової уваги з боку юриспруденції глобальні виклики у сфері війни та миру, особливо в контексті гібридних форм ведення військових дій.

Гібридні войни не врегульовані нормами МГП, хоча саме вони є найбільш поширеними на сучасному етапі державно-політичного життя соціуму. У 2017 НАТО пояснило це явище. Гібридні загрози виникають там, де звичайні, нерегулярні та асиметричні загрози поєднуються в одному часі й просторі. Конфлікт може включати цілий ряд транснаціональних, державних, групових та окремих учасників, які діють на глобальному та локальному рівні. Деякі конфлікти можуть включати одночасне міжобщинне насильство, тероризм, атаки в кіберпросторі, повстанці, поширену злочинність і повсюдне безладдя [5; 2–11].

Типова гібридна військова тактика включає: широкий використання нелетальної зброї; збільшення використання нерегулярних угруповань міліції (воєнізованих сили); зростання опори на використання психологічних, радіоелектронних і інформаційна війна за допомогою кіберзасобів; збільшення дистанційної війни через використання спецоперацій; перехід до більш широкого використання кібер- та повітряного простору середовища; і збільшення асиметричних бойових дій.

Також військові дії ведуться шляхом прикриття себе цивільним населенням. Така тактика поширюється як в Україні так і в Сирії. Тактику називають веденням бою в місті. Повстанці або інші нелегальні комбатанти намагалися сховатися серед цивільного населення в містах і міста, залишаючи звичайних акторів втягнутими в бійку, де велика кількість цивільне населення піддається надзвичайному ризику [6; 318].

Прогалини у правовому регулюванні, у зв'язку з модернізацію та новітністю деяких соціальних явищ. Інтеграційні процеси, що відбуваються сьогодні у політичній, економічній, інформаційній, духовній сферах, викликають потребу у тіснішій взаємодії норм МГП з новітніми явищами соціальної реальності. Для прикладу візьмемо інформаційне середовище.

Негативний вплив інформаційного середовища особливо яскраво прослідковується під час війни. Цю тезу підтвердимо шляхом авторської методології дослідження поведінки дітей на прикладі воєнних дій, що здійснюються Росією на території України у 2022 році. Інформацію для аналізу отримано шляхом особистого спостереження, а також дослідження повідомлень семи дитячих груп у месенджерах. Часові межі – з 24 лютого 2022 по 21 березня 2022 року. Вікові групи, що задіяні в комунікації – 11- 13 років.

Перші повідомлення у месенджерах містять інформацію про початок війни і жарти про необхідність походу в тир для навчання тримати зброю в руках та про потребу прибирання у власному підвальному приміщенні, яке будуть використовувати як бомбосховище. Загалом спостерігаємо радість, що не потрібно йти в школу і контрольні заміри відмінено. Первинний висновок можна зробити наступний – діти не усвідомлюють всю складність соціального становища, в якому опинилися.

В межах доби повідомлення різко змінюють контекст – діти повідомляють про страх, паніку, плачуть, прощаються з однокласниками, використовуючи такі фрази «мені дуже страшно», «я весь трясуся», «хочу жити», «мені втікати нема куди», «ми їдемо на кордон, хтось візьміть мого Муню» *(кличка кота)*, «вночі нам капець», «моліться за мого тата». Кожне друге-третє повідомлення націлене на агресію до Президента Росії, прямо вказують про бажання йому смерті, обуреність чому зло поширюється по світу. Діти не добирають слова, часто застосовуючи нецензурну лексику. Поведінку загалом можна охарактеризувати як «дику злість». Відмінності у поведінці дітей за гендером не спостерігається. Проаналізувавши всі повідомлення жодне з них не містить агресії до російського народу загалом, тільки до їх очільника. Вказане радикально відрізняється від поведінки дорослих, що проявляють словесну агресію саме до всіх росіян.

Містяться повідомлення про розгубленість дітей під час звуків сирени повітряної тривоги, вагання що робити в цей момент та про тривожність. Такі повідомлення є масовими з другого по шостий день війни. Діти, що перебували в бомбосховищах є особливо наляканими, особливо вночі. Всі підлітки констатують про поганий сон: «Я ще ніколи так погано не спав», «А я радію що пережила ще одну ніч».

З часом діти звикають до ситуації, під час звуку сирен реагують нейтрально. Не дивлячись на оголошені в державі двотижневі канікули виконують домашнє завдання і вчать шкільний матеріал наперед. За особистими спостереженнями констатую, що повернення до звичного виду занять заспокоює дітей та відволікає від тривожної ситуації. За повідомленнями вчителів на їх електронні адреси, що використовувалися під час дистанційного навчання продовжують приходити виконані завдання та повідомлення від дітей. Спостерігається різке коливання настрою протягом дня.

Тепер розглянемо правову політику у досліджуваній проблематиці. Норми МГП тут відсутні. Для заспокоєння населення проводяться певні елементарні дії державою. Засоби масової інформації поширюють психологічні рекомендації як потрібно говорити з дітьми про війну, як себе поводити, щоб страх не передавався дітям. В батьківських чатах поширюються короткі інформаційні довідки від освітніх закладів про психологічну підтримку, надано телефони для безкоштовної консультації з психологами. Проте такі заходи не мають ефективного характеру, дорослі часто піддані паніці і не контролюють себе. Діти лякаються, коли бачать, що дорослі втрачають самоконтроль, занадто емоційно й агресивно реагують на ситуацію. Політична воєнна травма серед дітей передбачає більш високий рівень посттравматичного стресового розладу, соціальних та емоційних проблем, депресії та загальних проблем із психічним здоров'ям, таких як посттравматичний стресовий стрес, емоційні та поведінкові проблеми та симптоми депресії, проблеми із психічним здоров'ям та стійкістю дітей та підлітків, які постраждали від війни. Затребуваними виступають комплексні методики підтримки стійкості дітей під час військових дій.

Отож тільки в межах одної проблематики – психологічний вплив війни на дітей ми продемонструвати те, що є багато питань, які не врегульовані нормами права, що призводить до суттєвих колізій регулювання.

Висновок. Трансформація соціальної, політичної та економічної реальності зумовлюють потребу систематичного перегляду та оновлення правового регулювання права війни. Виокремлено комплекс проблем, що супроводжують норми міжнародного гуманітарного права на сучасному етапі розвитку нормативної системи: проблеми реалізації принципу пропорційності; проблеми неефективності норм міжнародного гуманітарного права; наявність відносин військового характеру, що не врегульовані нормами права; прогалини у правовому регулюванні, у зв'язку з модернізацію та новітністю деяких соціальних явищ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ICRC, *Views of the ICRC on autonomous weapon systems, paper submitted to the Convention on Certain Conventional Weapons Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems* (LAWS), 11 April 2016, URL: https://www.icrc.org/en/document/views-icrc-autonomous-weapon-system

2. Henderson I., Reece K. Proportionality Under International Humanitarian Law (IHL): The 'Reasonable Military Commander' Standard and Reverberating Effects (January 24, 2018). *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 51, No. 3, 835, 2018, U. of Adelaide Law Research Paper No. 2018-43, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3108324 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3108324

3. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених. Одеса : Фенікс, 2016, 206–227.

4. Uddin Khan B., Nasrullah N. *Implementation of International Humanitarian Law and the Current Challenges* In: Revisiting the Geneva Conventions: 1949-2019. Brill : Nijhoff. 2019. P. 262–299 DOI: https://doi.org/10.1163/9789004375543_012

5. NATO. Allied Joint Doctrine Edition E Version 1.2017. Brussels : NATO Standardization Office

6. Dov Bachmann J. and S. Syria – A Hybrid War Case Study Meredith *Journal of Military and Strategic Studies* 2021. V. 21, Is. 1. C. 33-55.

REFERENCES:

1. ICRC, *Views of the ICRC on autonomous weapon systems, paper submitted to the Convention on Certain Conventional Weapons Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems* (LAWS), 11 April 2016, URL: https://www.icrc.org/en/document/views-icrc-autonomous-weapon-system [in English]

2. Henderson I., Reece K. Proportionality Under International Humanitarian Law (IHL): The 'Reasonable Military Commander' Standard and Reverberating Effects (January 24, 2018). Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 51, No. 3, 835, 2018, U. of Adelaide Law Research Paper No. 2018-43, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3108324 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3108324 [in English]

3. Hrushko M. V. *Stanovlennia ta spetsyfika mizhnarodno-pravovoho rezhymu viiskovopolonenykh* [Formation and specificity of the international legal regime of prisoners of war]. Odesa: Feniks, 2016, 206–227. [in Ukraine]

4. Uddin Khan B., Nasrullah N. *Implementation of International Humanitarian Law and the Current Challenges* In: Revisiting the Geneva Conventions: 1949-2019. Brill: Nijhoff. 2019. P. 262–299. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004375543_012

5. NATO. *Allied Joint Doctrine Edition E Version 1.* 2017. Brussels: NATO Standardization Office [in English]

6. Dov Bachmann J. and S. *Syria – A Hybrid War Case Study Meredith* Journal of Military and Strategic Studies 2021. V. 21, Is.1. C. 33-55 [in English]

Стаття надійшла до редакції 01.11.2022

УДК 340.12:342.5

Матвіїв Р. І.,
martinty@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1280-6776
аспірант, Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

РЕПУТАЦІЯ СУДДІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Анотація. *У статті проведено юридико-правовий аналіз тлумачення та позиціонування репутації судді як передумови формування легітимізації судової влади.*

Вмотивовано, що судова влада є тригером демократичності суспільства, тому в контексті легітимації вагомим чинником є забезпечення репутації судді та позитивного морального іміджу судової влади загалом. Доступ до суду є основним правом людини, більше того, це унікальне право, оскільки виступає механізмом забезпечення всіх інших основних прав людини визнаних цивілізованими народами. Тому репутація справедливого арбітра суб'єкта реалізації права на доступ до суду є ключовим для суспільства. Через судову владу як правозастосовного органу від імені держави здійснюється захист прав та законних інтересів громадян, реалізація норм права. І особливістю є те, що вказаний аналіз належить не до інституції окремо, чи судді як представника судової системи.

Доведено, що репутація є явищем соціальної реальності, що тісно пов'язана з доброчесністю судді. Аксіологічна цінність полягає в тому, люди обумовлюють свою поведінку моральною репутацією, котра в свою чергу ґрунтується на культурних нормах. Моральна оцінка судової системи, моральні судження про суддю має вагоме значення в контексті забезпечення конституціоналізму та ліберальної демократії в державі, створення системи належного правосуддя, та забезпечення принципу доступу до суду відповідно до європейських цінностей. Тут вагомо забезпечити належну моральну репутацію кожному представнику судової влади, що як наслідок сприятиме легітимації судової системи з боку громадськості.

Акцентовано, що загалом репутація є вагомим правовим та соціально-політичним інститутом конгломератного типу. Її можна розділити на індивідуальні та колективні компоненти. Колективна репутація визначає статус судової влади, але індивідуальна репутація впливає на відносне сприйняття суддів колегами, учасниками судового процесу, громадськістю.

Ключові слова: судова влада, судді, репутація, доброчесність, легітимність, право на справедливий суд.

Matviiv R. I.,
martinty@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1280-6776
Postgraduate Student, Institute of Law, Psychology and Innovative Education
of Lviv Polytechnic National University, Lviv

JUDGE REPUTATION AS A PREREQUISITE FOR SHAPING LEGITIMIZATION OF THE JUDICIARY

Abstract. *The article provides a juridical analysis of the interpretation and positioning of the judge's reputation as a prerequisite for the formation of the legitimization of judicial power.*

It is motivated by the fact that the judicial power is a trigger of democratic society, therefore, in the context of legitimation, a significant factor is ensuring the reputation of the judge and the positive moral image of the judicial power in general. Access to court is a basic human right, moreover, it is a unique right, as it acts as a mechanism for ensuring all other basic human rights recognized by civilized nations. Therefore, the reputation of a fair arbiter of the subject of the exercise of the right to access to court is key for society. Through the judiciary as a law-enforcement body on behalf of the state, the rights and legitimate interests of citizens are protected, and the norms of law are implemented. And the peculiarity is that the specified analysis does not belong to the institution separately, or to the judge as a representative of the judicial system.

It has been proven that reputation is a phenomenon of social reality that is closely related to the integrity of the judge. Axiological value is that people condition their behavior by moral reputation, which in turn is based on cultural norms. Moral evaluation of the judicial system, moral judgments about the judge is of great importance in the context of ensuring constitutionalism and liberal democracy in the state, creating a system of proper justice, and ensuring the principle of access to the court in accordance with European values. Here, it is important to ensure the proper moral reputation of each representative of the judiciary, which as a result will contribute to the legitimization of the judicial system by the public.

It is emphasized that, in general, reputation is a significant legal and socio-political institution of the conglomerate type. It can be divided into individual and collective components. Collective reputation determines the status of the judiciary, but individual reputation affects the relative perception of judges by colleagues, participants in the judicial process, and the public.

Key words: judiciary, judges, reputation, integrity, legitimacy, right to a fair trial.

JEL Classification: K 41
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-03

Постановка проблеми. Репутація має вирішальне значення у багатьох сферах, і судочинство не є винятком. Суддя з хорошим репутаційним спадком безумовно я к представник органів влади може користуватися ним з метою просування по службі та виступає особою, що користується повагою друзів і колег. Суддівська система до цього конгломерату додає додаткові ціннісні атрактори, оскільки доброчесність в контексті позитивної репутації створює повагу у власній політичній системі та на міжнародному рівні.

Участь громадськості у здійсненні публічної влади є основою демократичного суспільства. Громадсько-активний елемент суспільних відносин через фактор поваги до судді визнає судівство належним, а судову систему легітимізованою. Напротивагу, судова влада з поганою репутацією опиняється з браком правоповажних атрибутів. Вказане є первинним елементом свідомого пов'язання здійснення правосуддя в неправочесний спосіб, особа з пересічною правосвідомістю сприймає суддю як представника корупційної групи та втрачає довіру до судівської влади.

Стан дослідження. Питанням благочесності суддів, легітимності судової влади, відкритості та доступності органів публічного управління займалися науковці не одного покоління. Зазвичай це фахівці в загальнотеоретичній юриспруденції та конституційному праві, зокрема варто згадати напрацювання Ю. Бисаги, Д. Бєлова, Н. Бортник, І. Жаровської, Т. Міхаліної, Н. Ортинської, В. Ковальчува та ще багато інших прославлених експертів.

Проте європейський вектор розвитку, проблеми судового реформування, оновлення і очищення судової системи на порядок денний поставили ряд питань, що потребують додаткового комплексного аналізу.

Метою цієї статті є юридико-правовий аналіз тлумачення та позиціонування репутації судді як передумови формування легітимізації судової влади.

Виклад основних положень. Репутацію, розглядаючи її як сукупність суджень, що використовується для прогнозування майбутніх показників. Репутація позиціонується як дуже широке поняття, у певному сенсі це пов'язано з ідеєю визнання – це різниця в ступені, в якому деякі люди чи установи є більш помітними або більш помітними, ніж інші. Репутацію слід сприймати виключно як частину визнання. Людина може бути добре відомою завдяки добре розрекламованій кампанії, але жодним чином не вказує на позитивну репутацію судді.

«Концепція впізнавання – це проблиск деякої частини характеру. Якщо хтось має репутацію чесного, це означає, що він або вона є відомий своєю чесністю. І навпаки, якщо хтось має репутацію нечесність, це означає, що він чи вона відомі своєю нечесністю. Репутація відображає певну частину характеру та планів людини, що спрямовує їх в майбутнє» [1].

Судова влада є тригером демократичності суспільства, тому в контексті легітимації вагомим чинником є забезпечення репутації судді та позитивного морального іміджу судової влади загалом. Загалом рівень репутаційної довіри до суддів є підставою для встановлення рівня суспільної довіри до судової влади.

Доступ до суду є основним правом людини, більше того, це унікальне право, оскільки виступа0є механізмом забезпечення всіх інших основних прав людини визнаних цивілізованими народами. Тому репутація справедливого арбітра суб'єкта реалізації права на доступ до суду є ключовим для суспільства. Через судову владу

як правозастосовного органу від імені держави здійснюється захист прав та законних інтересів громадян, реалізація норм права. Тому саме судова система є тим останнім чинником, відповідно до якого сприймають владу як справедливу чи несправедливу, або легітимну чи нелегітимну. І особливістю є те, що вказаний аналіз належить не до інституції окремо, чи судді як представника судової системи. Навпаки, індивід проходить аспект абсулютизації, тобто оцінка належить всій владній системі держави чи навіть політичній системі суспільства.

Репутація є явищем соціальної реальності, що тісно пов'язана з доброчесністю судді. Аксіологічна цінність полягає в тому, люди обумовлюють свою поведінку моральною репутацією, котра в свою чергу ґрунтується на культурних нормах [2]. Репутація включає в себе компонент поваги, тому повинна ґрунтуватися на публічній чи приватній інформації, залежно від до якої релевантної аудиторії вона звернута. Зокрема, індивідуальна репутація передає інформацію про ефективність окремого судді, тоді як колективна репутація розкриває інформацію про загальну якість судової влади. Через невизначений характер судового процесу колективна репутація це не просто сукупність індивідуальних репутацій, оскільки сукупна інформація може відрізнятися від суми оцінок про індивідуальне виконання. Індивідуальна репутація йде пліч-о-пліч з груповою або колективною репутацією.

Tom Ginsburg і Nuno Garoupa мотивує, що широка громадськість не може згадати імена всіх суддів, тому використовує сприйняття середньої продуктивності як проксі. В той же час, судді, як і більшість людей, дбають про свою репутацію настільки, наскільки вона репутація є важливим соціальним та економічним активом [3].

Проблематика не є простою, оскільки полягає у суб'єктивних судженнях особи. Суддя, як представник правосуддя не може апріорі задовільнять інтереси всіх, тому репутаційні чинники мають аспект індивідуальності особистості, котра проводить судження. .

Моральна оцінка судової системи, моральні судження про суддю має вагоме значення в контексті забезпечення конституціоналізму та ліберальної демократії в державі, створення системи належного правосуддя, та забезпечення принципу доступу до суду відповідно до європейських цінностей. Тут вагомо забезпечити належну моральну репутацію кожному представнику судової влади, що як наслідок сприятиме легітимації судової системи з боку громадськості. Варто погодитися з науковцями Х'юстонського університету (США), що соціальні норми можуть сприяти співпраці, приписуючи людям репутацію на основі їхніх минулих дій. Хороша репутація вказує на те, що людина, швидше за все, відповість взаємністю. Велика кількість їх досліджень встановила норми моральної оцінки, які сприяють співпраці, припускаючи, що репутація є об'єктивною. Але без централізованої установи, яка б забезпечувала об'єктивну оцінку, думки про репутацію окремої людини можуть відрізнятися серед населення [4]. Отож в контексті функціонування нашої судової системи, вагомо забезпечити такі критерії як відбору суддів так і аналізу їх майбутньої поведінки (безумовно без тиску на судову гілку владу в контексті здійснення правосуддя), щоб моральна оцінка доброчесності судді була об'єктивною та мала вплив на розвиток принципів та цінностей права.

Об'єктивність в цій концепції є вагомою, оскільки окрема позиція громадянина щодо особистості судді має різні позиції, і вказане стосується такого явища як емпатія – здатності формувати моральні оцінки з точки зору іншої людини. Вона формує належність поваги до органів публічної влади, сприяє співпраці, зменшуючи рівень невиправданих колізій в процесуальній діяльності. Норми моральної оцінки залежать від високого рівня емпатії, яка може носити індивідуальних характер, або мати фактор «соціального зараження». Здатність до емпатії є ключовим компонентом для підтримки співпраці в суспільствах. На рівні судової системи це проявляється в громадській довірі до судів і таким чином через застосування колективності, так званого «соціального зараження» рівень довіри судової системи в Україні є низьким. Навіть особи, які не стикалися з системою правосуддя через власне коло пересічної правотлумачної свідомості має низький рівень цієї довіри. Статистика репрезентована Центром Разумкова є вражаючою. Судовій системі довіряють тільки 1,7% респондентів, при цьому вони ж вказують, що досвід участі у розгляді судових справ є менше ніж у 13% опитаних [5]. Отож громадськість застосовує моральну оцінку не у контексті власного досвіду, навпаки на досвіді і оціночних судженнях інших, який поширюється вказуючи на аморальність, корумпованість, навіть нелегітимність судової системи.

Моральна відносність є суттєвим елементом репутаційної складової судді. Репутація особи залежить від спостерігача, це вносить цікаву та не

помічену двозначність у те, як спостерігач повинен оцінювати донора, що взаємодіє з реципієнтом. Один підхід полягає в припущенні, що спостерігач може посилатися лише на власну думку про репутацію реципієнта, оцінюючи донора. Ми називаємо це «егоцентричним» судженням, оскільки спостерігач робить моральні оцінки виключно з власної точки зору. В контексті здійснення правосуддя це прямо залежить від того, чи задовільнив суддя інтереси реципієнта. Крім того, спостерігач може провести моральну оцінку, яка враховує репутацію реципієнта в очах донора. Цей «емпатичний» випадок вимагає, щоб спостерігач брав точку зору іншої людини, що передбачає певну здатність визнавати відносність морального статусу. Тобто тут на перше місце виходить не просто морально-етична оцінка судді, але й проміжний суб'єкт, його суб'єктивні судження та оцінки.

Видається нереалістичним той факт, що всі люди знають репутацію всіх членів суспільства, і особисті думки щодо репутації кожного індивіда не відрізняються. Тому інституційний вимір репутаційного контенту полягає в тому, що існує центральна інституція, яка надає об'єктивну моральну оцінку або оцінює загалом репутаційний баласт представника влади, у тому числі суддівської. Проте єдиного критерію оцінки все ж не існує, навіть на інституційному та громадському-проактивному рівні. Оцінка репутації та благочесності судді зазвичай різняться між людьми – наприклад, через те, що спостерігачі використовують різні правила моральної оцінки, або через різну історію спостережень, або через помилки. У цих випадках один фокусний індивід може мати різну репутацію в очах окремих спостерігачів, що призводить до значно нижчих показників тривалої співпраці [6].

Судження про те, чи є вчинок морально неправильним, залежать від того, хто в ньому бере участь, і характеру їхніх стосунків. Але як, коли і чому соціальні відносини формують моральні судження, до кінця не зрозуміло. Ми надаємо докази для вирішення цих питань, вимірюючи очікування співпраці та моральні неправильні судження в контексті звичайних соціальних стосунків. Для прикладу звернемося до досліджень 423 учасників із США, національно репрезентативних за віком, расою та статтю, що люди різною мірою розуміють та виконують морально-етичні правила, зокрема щодо турботи, ієрархії, взаємності та співпраці. Одні ті ж явища оцінюються за широким спектром від позитивної оцінки до радикального супротиву [7].

Проте доброчесність, моральність та репутація судді це ті критерії, що виробляються практикою тривалий проміжок часу і стоять в основі довіри до судових інституцій з боку пересічних громадян.

Репутаційні основи діяльності судді нині розширився значно ширше ніж професійна сфера. Варто погодитися з іноземними експертами, які вказують, що образ судді – номінального глави закону – у популярній ілюстрованій пресі. В епоху, коли формувалася масова правова культура, юридичні питання не обмежувалися періодичними виданнями професійного права, а були регулярною частиною як місцевих, так і національних газет, і великий рівень таких репортажів означав, що судді часто підлягали пильній громадській перевірці.. Судді фігурували на ілюстрованих сторінках про знаменитостей у The Strand Magazine і в ескізах у Punch та інших сатиричних журналах. Їхнє складне представництво протиставляється представленню баристерів, і розглядається їх ставлення як до моральних арбітрів [8].

В цьому контексті вагомо відмітити, що репутація може бути не завжди фактором легітимізації, навпаки негативна служить критерієм недовіри до системи правосуддя. Gary Alan Fine вірно зауважує, що не всі репутації є позитивними, і люди можуть запам'ятовуватись своїми проступками чи порушеннями норм, які входять у пам'ять про скандали, політичні чи інші. Як репутація, так і скандал впливають на порядок взаємодії, культуру місцевої групи та інституційні структури, включаючи [9].

Українські науковці виводять ті чинники, які формують повагу до діяльності судової влади, вказуючи, що вона залежить «від 1) професіоналізму суддів; 2) оперативність виконання судових рішень; 3) позитивне висвітлення інформації про діяльність суддів у засобах масової інформації та її вплив на формування поваги до суддів та авторитету судової влади в суспільстві; 4) повага до суддів та органів юстиції з боку політиків; 5) повага адвокатів до суддів та органів юстиції; 6) особливості очищення судової влади від корупції; 7) поведінка суддів під час розгляду судових справ; 8) поведінка суддів у приватному житті; 9) активне залучення органів суддівського самоврядування до захисту статусу незалежності суддів; 10) прозорість судової влади» [10].

Звернемо увагу на ролі репутації суддів як вагомого правового та соціального явища. Суддівська репутація відіграє дві важливі ролі. По-перше, він передає інформацію непоінформо-

ваність широкої громадськості про якість судової влади (і загалом про правову систему), як це сприймає відповідна аудиторія. По-друге, це сприяє повазі до професії та для окремого судді, як фактору самооцінки, так і поваги в очах інших.

Висновок. Практично кожна теорія судочинства влада залежить, зрештою, від сприйняття суддів, тільки якщо судді мають репутацію висококваліфікованих суддів, їхні рішення будуть такими поважати та виконувати вимоги. Без відповідності репутаційних рівнів судді не можуть виконувати свої обов'язки, деформуються соціальні функції вирішення суперечок, формулювання правил і служіння розвитку громадянського суспільства.

Загалом репутація є вагомим правовим та соціально-політичним інститутом конгломератного типу. Її можна розділити на індивідуальні та колективні компоненти. Колективна репутація визначає статус судової влади, але індивідуальна репутація впливає на відносне сприйняття суддів колегами, учасниками судового процесу, громадськістю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Michael E. Solimine, Judical Stratification and the Reputations of the United States Courts of Appeals, *FLA. ST. U. L. REV.* 2005. Vol. 32. P. 1331.

2. Nowak S. Evolution of indirect reciprocity. Nature 2005437:1291–1298.

3. Ginsburg T., Garoupa N. Reputation, Information and the Organization of the Judiciary. *Journal of Comparative Law.* 2009. Vol. 228 P. 228-256

4. Radzvilavicius A. Stewart Joshua A., Plotkin B. Evolution of empathetic moral evaluation. *ELife* 2019.8:e44269.

5. Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 9 по 14 жовтня 2020 року. URL: https://rm.coe.int/annex-1-representative-survey/1680a0c2af

6. Schmid H. Tkadlec, Nowak J Ch. Indirect reciprocity with private, noisy, and incomplete information *PNAS* 2018. 115:12241–12246.

7. Earp B.D., McLoughlin, K.L., Monrad, J.T. et al. How social relationships shape moral wrongness judgments. *Nat Commun* 2021. 12, 5776.

8. Newbery-Jones C. The image of the judge in the popular illustrated press Book. Judgment in the Victorian Age 2018. ImprintRoutledge 21 p.

9. Alan Fine G. Moral Cultures, Reputation Work, and the Politics of Scandal *Annual Review of Sociology* 2019 45:1 P. 247-264.

10. Khmyz M. The reputation of the Judge as a Prerequisite for the Formation of Trust and Respect for the Court (Judges): Ukraine's Experience Path of Science. International Electronic Scientific *Journal* 2021. V 7, No 8.

REFERENCES:

1. Michael E. Solimine, Judical Stratification and the Reputations of the United States Courts of Appeals, *FLA. ST. U. L. REV.* 2005. Vol. 32. P. 1331.

2. Nowak S. Evolution of indirect reciprocity. Nature 2005437:1291–1298.

3. Ginsburg T., Garoupa N. Reputation, Information and the Organization of the Judiciary. Journal of Comparative Law. 2009. Vol. 228 P. 228-256

4. Radzvilavicius A. Stewart Joshua A., Plotkin B. Evolution of empathetic moral evaluation. *ELife* 2019.8:e44269.

5. Doslidzhennia provedeno sotsiolohichnoiu sluzhboiu Tsentru Razumkova z 9 po 14 zhovtnia 2020 roku. URL: https://rm.coe.int/annex-1-representative-survey/1680a0c2af

6. Schmid H. Tkadlec, Nowak J Ch. Indirect reciprocity with private, noisy, and incomplete information *PNAS* 2018. 115:12241–12246.

7. Earp B.D., McLoughlin, K.L., Monrad, J.T. et al. How social relationships shape moral wrongness judgments. *Nat Commun* 2021. 12, 5776.

8. Newbery-Jones C. The image of the judge in the popular illustrated press Book. Judgment in the Victorian Age 2018. ImprintRoutledge. 21 p.

9. Alan Fine G. Moral Cultures, Reputation Work, and the Politics of Scandal. *Annual Review of Sociology* 2019 45:1. P. 247-264

10. Khmyz M. The reputation of the Judge as a Prerequisite for the Formation of Trust and Respect for the Court (Judges): Ukraine's Experience Path of Science. International Electronic Scientific *Journal* 2021. V 7, No 8.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 342.71/. 73+342.4 (477)

Медвідь А. Б.,
andrew.medvid.0107@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9044-6505, ResearcherID: G-2979-2019,
д.ю.н., проф., професор кафедри теорії держави і права,
директор науково-практичного центру дослідження та захисту конституційних прав особи,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Гавелко Ю. О.,
yuliyahavelko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0483-7775,
Researcher ID: G-1036-2019,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗМІСТУ ТА СТРОКІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ І ДОСТАВЛЕННЯ ПОРУШНИКА ЯК ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ОСОБИ

Анотація. *У статті здійснюється дослідження вітчизняної законодавчої регламентації правового змісту, максимальних допустимих строків та співвідношення застосування адміністративного затримання та адміністративного доставлення порушника, як примусових заходів обмеження свободи особи.*

Зокрема, вивчається та досліджується юридичний зміст наявних конвенційних та конституційних гарантій щодо допустимих заходів обмеження права людини на свободу та особисту недоторканність у формі адміністративно-процесуальних заходів.

У цьому контексті досліджуються положення пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, частини третьої статті 29 Конституції України, відповідні рішення Європейського суду з прав людини, юридичні позиції Конституційного Суду України, окремі положення Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

На підставі цього робиться висновок, щодо доцільності доповнення частини першої статті 259 Кодексу України про адміністративні правопорушення приписами, які б чітко регламентували момент початку і завершення доставлення порушника та його максимально допустиму тривалість. Також, потрібно внестизміни до частини першої статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та доповнити її другим реченням, у якому, за аналогією до статті 209 Кримінального процесуального кодексу України, закріпити момент затримання особи.

На думку авторів запропоновані зміни усунуть існуючу на даний час невизначеність у вирішенні питання, чіткого встановлення часу доставлення порушника та нівелюють можливість зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується порушення допустимого строку обмеження права особи на свободу при застосуванні адміністративного затримання. А це є необхідною гарантією забезпечення принципу юридичної визначеності та «якості закону», особливо коли йдеться про позбавлення свободи людини, на чому неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини.

Ключові слова: адміністративне затримання особи, адміністративне доставлення особи, право на свободу та особисту недоторканність, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конституція України, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Medvid A. B.,
andrew.medvid.0107@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9044-6505, ResearcherID: G-2979-2019,
Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory of State and Law, Director of the Scientific and Practical Center for Research and Protection of Constitutional Rights of the Person
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Havelko Y. O.,
yuliyahavelko@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0483-7775,
Researcher ID: G-1036-2019,
Senior lecturer at the Department of Civil Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

REGARDING THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE LEGAL CONTENT AND TERMS OF ADMINISTRATIVE DETENTION AND DELIVERY OF THE VIOLATOR AS FORCED MEASURES LIMITATION OF PERSONAL FREEDOM

Abstract. *The article examines the domestic legislative regulation of the legal content, the maximum permissible terms and the ratio of the use of administrative detention and administrative delivery of the violator as coercive measures limiting the freedom of a person.*

In particular, the legal content of existing conventional and constitutional guarantees regarding admissible measures limiting the human right to freedom and personal integrity in the form of administrative and procedural measures is studied and researched.

In this context, the provisions of paragraph 1 of Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the third part of Article 29 of the Constitution of Ukraine, relevant decisions of the European Court of Human Rights, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative offense.

Based on this, a conclusion is made regarding the expediency of supplementing the first part of Article 259 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with prescriptions that would clearly regulate the moment of the beginning and end of the delivery of the offender and its maximum permissible duration. Also, it is necessary to make amendments to the first part of Article 263 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and supplement it with the second sentence, in which, by analogy with Article 209 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the moment of the person's detention should be established.

According to the authors, the proposed changes will eliminate the currently existing uncertainty in solving the issue, clearly establishing the time of delivery of the violator, and eliminate the possibility of abuse by the relevant authorities in the part that concerns the violation of the permissible period of limitation of a person's right to freedom when applying administrative detention. And this is a necessary guarantee of ensuring the principle of legal certainty and "quality of the law", especially when it comes to the deprivation of human freedom, as the European Court of Human Rights has repeatedly emphasized in its decisions.

Key words: administrative detention of a person, administrative delivery of a person, the right to liberty and security of person, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Constitution of Ukraine, Code of Ukraine on administrative offenses.

JEL Classification: K 39
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-04

Постановка проблеми. Держава Україна, одним із своїх головних обов'язків, визначила утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Водночас, право людини на свободу і особисту недоторканність має особливе значення серед каталогу усіх інших прав та свобод, оскільки гарантує одну з основних цінностей людини, без наявності якої, реалізація будь-яких інших прав та свобод є неможливою. Це в черговий раз підтверджується збройною боротьбою Українського народу проти триваючої військової агресії російської федерації.

Основоположне та невідчужуване право людини на свободу та особисту недоторканність гарантоване не лише статтею 29 Конституції України [1], але й статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2] (надалі – Конвенція). Відповідно

до цього, українська держава, зобов'язана не лише не вчиняти порушень та непропорційних обмежень права людини на свободу та особисту недоторканність, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості його повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. Для цього, на законодавчому рівні має бути закріплена така регламентація усіх елементів права людини на свободу, яка відповідатиме конституційним та загальновизнаним міжнародним нормам і принципам, а також забезпечить оптимальні правові основи для ефективного захисту та реалізації зазначеного права людини.

Проте, на даний час у вітчизняній правовій системі значущим викликом залишаються проблеми не лише законодавчого гарантування, але й фактичного дотримання та належного забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканність загалом, і зокрема, щодо належної регламентації первинних законодавчих гарантій захисту права людини на свободу та особисту недоторканність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що проблематику захисту прав та свобод людини досліджувала значна частина науковців. До прикладу, у спеціальній літературі розгляд вказаного правового інституту, зокрема, у контексті загальних проблем теорії держави і права та конституційного права проводився у працях таких науковців, як: Беддарт Р., Бисага Ю.М., Буткевич В.Г, Ван Марсевен Й., Гудима Д.А., Де Аречага Е.Х., Дешко Л.М., Дженіс М., Джоргес К., Ковлер А.І., Козюбра М.І., Мішина Н.В., Пошва Б.М., Рабінович П.М., Речицький В.В., Скрипнюк О.В., Соловйов О.В., Степанова С.В., Фулей Т.І., Хаммарберг Т., Хармсен Р., Хервада Д., Шевчук С.В., Шишкін В.І., Юдківська Г.Ю. та інші.

Постановка завдання. Водночас, проблема удосконалення законодавчої регламентації правового змісту та максимальних строків застосування адміністративного затримання та доставлення порушника, як примусових заходів обмеження свободи особи, залишається недостатньо дослідженою. Саме тому, вивчення вказаної проблематики і визначено метою цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції [2], правомірним «позбавленням свободи» є застосування законних «ув'язнення», «арешту» або «затримання» особи у вичерпному переліку випадків та «відповідно до процедури встановленої законом» [2]. Водночас, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, при застосуванні затримання особи потрібно обов'язково дотримуватися принципу пропорційності, який передбачає «необхідність встановлення рівноваги між важливістю забезпечити негайне виконання зобов'язання та важливістю права на свободу в демократичному суспільстві» (рішення Великої Палати у справі «Сааді проти Сполученого Королівства» [3, п. 70]). У зазначених випадках Суд «вважає істотними наступні аспекти: характер зобов'язання, яке випливає з відповідного законодавства, включаючи його мету і основне призначення; особу затриманого і конкретні обставини, що призвели до затримання, а також тривалість затримання» (рішення у справах «Василева проти Данії» [3, п. 38], «Еппле проти Німеччини [3, п. 37], «Осипенко проти України» [3, п. 57]).

У свою чергу, положення другого речення частини третьої статті 29 Конституції України, лише опосередковано вказують на можливість застосування без рішення суду такого заходу як «затримання» особи та не встановлюють підстав і порядку його застосування. Зокрема, відповідно до другого речення частини третьої статті 29 Основного Закону України: «Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою» [1].

Аналізуючи правовий зміст вказаного припису Конституційний Суд України у рішенні № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 року, зауважив: «…вбачається, що в цьому випадку йдеться про затримання особи як про винятковий тимчасовий запобіжний захід, максимальна тривалість якого без вмотивованого рішення суду не повинна перевищувати сімдесяти двох годин» [4, п. 3.5]. У цьому ж рішенні національний орган конституційної юрисдикції вказує: «слова «затримувати», «тримати» означають залишати, утримувати кого-, що-небудь на якийсь час у певному місці, положенні» [4, п. 3.4]. Водночас, у рішенні від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 Конституційний Суд України наголосив: «затримання треба розуміти і як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний, і як адміністративно-процесуальний заходи, застосування яких обмежує право на свободу та особисту недоторканність індивіда» [5, п. 6].

Акцентуючи на цьому увагу Конституційний Суд України, у вже згадуваному рішенні № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 року (справа про строки адміністративного затримання) доходить висновку що: «…внаслідок адміністратив-

ного затримання відбувається короткострокове позбавлення людини свободи, право на яку передбачено у статті 29 Конституції України» [4, п. 3.4].

Втім, досліджуючи юридичну природу окремих аспектів затримання, як адміністративно-процесуального заходу який застосовується без рішення суду, слід зазначити що у вітчизняному законодавстві його поняття не розкрито. Однак, юридичні підстави застосування адміністративного затримання особи регламентовані чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення [6] (надалі КУпАП). Його положення, а саме стаття 260 КУпАП визначає адміністративне затримання особи лише як захід забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення.

При цьому, частина перша статті 263 КУпАП встановлює загальне правило про те, що «адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години» [6]. Водночас, частини друга та третя цієї ж статті передбачають винятки із вказаного правила закріплюючи вичерпний перелік видів адміністративних правопорушень та обставин за наявності яких, до осіб які їх вчинили може застосовуватися адміністративне затримання до трьох діб. До прикладу, у «необхідних випадках для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення», на строк до трьох діб, серед іншого, може бути затримано: осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзду з них, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду-виїзду; вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; іноземців та осіб без громадянства, які не виконали рішення про заборону в'їзду в Україну, тощо. Крім цього, для «складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження» на строк до трьох діб з «повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання особи» [6], може бути затримано осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин.

Поряд із цим зауважимо, що Кодекс України про адміністративні правопорушення [6] не містить положень аналогічних приписам статей 209 та 211 Кримінального процесуального кодексу України [7], які б встановлювали обов'язкову необхідність доставлення затриманої особи до суду протягом шістдесяти годин з моменту затримання особи, передбачаючи що у разі порушення цього строку затримана особа повинна бути звільнена, а також чітко б встановлювали момент затримання особи.

Утім, стаття 259 КУпАП визначає підстави та порядок застосування такого заходу як доставлення порушника, який не включено до переліку заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення передбачених статтею 260 КупАП [6]. У статті 259 КУпАП відсутнє визначення поняття «доставлення», але регламентовано мету доставлення порушника певною службовою чи посадовою особою до відповідного місця (не до суду, а до певного правоохоронного чи іншого органу), а саме, для «складення протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим», і «якщо особу порушника неможливо встановити на місці вчинення порушення», зокрема «якщо у порушника немає документів, що посвідчують особу, і немає свідків, які б могли повідомити необхідні дані про нього» [6]. Також, порушника може бути доставлено для: «припинення правопорушень» або «з'ясування обставин правопорушення» [333]. Поряд із цим, частина 8 вказаної статті яне визначає конкретний строк протягом якого здійснюється доставлення порушника, а лише обмежується вказівкою що це «має бути проведено в можливо короткий строк» [6].

Аналізуючи ці положення Конституційний Суд України у рішенні № 10-рп/2011 від 11 жовтня 2011 року (у справі про строки адміністративного затримання) наголошує: «у Кодексі та в інших законодавчих актах поняття «доставлення» не розкривається. Слово «доставляти» означає переправаджувати на місце призначення» [4, п. 3.4]. Водночас, на думку Конституційного Суду України «доставлення хоч і відрізняється від адміністративного затримання, однак за своєю суттю є примусовим заходом, пов'язаним з конституційним правом людини на свободу та особисту недо-

торканність» [4, п. 3.4]. Разом із цим, у цьому ж рішенні орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що: «є підстави вважати, що невизначеність у вирішенні питання, пов'язаного з часом доставлення порушника, може призвести до певних зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується встановлення можливого строку обмеження права особи на свободу, який з урахуванням часу доставлення може тривати більше, ніж це визначено в законі» [4, п. 4.2].

Слід зазначити, що на наш погляд хоча за своєю юридичною природою такі примусові заходи позбавлення свободи людини як адміністративне затримання та доставлення порушника відрізняються один від одного, проте, водночас, вони мають багато спільного та взаємопов'язані між собою. Зокрема, згідно з положеннями статей 259 та 260, 262 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6], кожен із вказаних заходів може здійснюватися за ідентичних обставин (у випадку вчинення особою адміністративного правопорушення), для досягнення аналогічної мети (зокрема, припинення правопорушення; встановлення особи порушника; складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим) та, у переважній більшості, одними і тими ж суб'єктами (до прикладу: посадовими чи службовими особами Поліції, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, органів Служби безпеки України, органів Державної прикордонної служби України або членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, працівниками воєнізованої охорони, уповноваженими посадовими особами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції).

Окрім цього, процесуально такі заходи як адміністративне затримання та доставлення порушника є тісно пов'язані між собою, оскільки здебільшого забезпечують можливість здійснення та/або продовжують (є наслідком) один одного (наприклад, затримання порушника спричиняє необхідність його доставлення до відповідного правоохоронного органу).

Тому, на нашу думку, на практиці вказані заходи в певних ситуаціях можуть застосовуватися як суміжні або й одночасні, та такі що розпочалися одномоментно. А це, у зв'язку з відсутністю чіткої законодавчої регламентації моменту затримання, а також моменту початку і завершення доставлення порушника та його максимально допустимої тривалості, може спричинити неправомірне перевищення гранично допустимого строку затримання особи, закріпленого частиною 1 статті 263 КупАП [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. У зв'язку з цим, доходимо висновку щодо доцільності доповнення частини першої статті 259 КУпАП приписами, які б чітко регламентували момент початку і завершення доставлення порушника та його максимально допустиму тривалість. Зокрема, її варто доповнити таким приписом: *«Доставлення порушника розпочинається з моменту коли порушник силою або через підкорення наказу змушений залишатися поряд із уповноваженою службовою особою або слідувати за нею, і завершується у момент допровадження порушника до приміщення відповідного правоохоронного чи іншого органу, визначеного в цій статті. Максимальний строк доставлення порушника не може тривати більше як дві години».*

Також, на наш погляд потрібно дещо відкоректувати частину першу статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та доповнити її другим реченням, у якому, за аналогією до статті 209 КПКУ, закріпити момент затримання особи. Тому, вбачається доцільним викласти частину першу статті 263 КУпАП у наступній редакції: «*Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години, у тому числі, з врахуванням строку доставлення порушника. Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою»*.

На нашу думку запропоновані зміни усунуть існуючу на даний час невизначеність у вирішенні питання, чіткого встановлення часу доставлення порушника та нівелюють можливість зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується порушення допустимого строку обмеження права особи на свободу при застосуванні адміністративного затримання. А це є необхідною гарантією забезпечення принципу юридичної визначеності та «якості закону», особливо коли йдеться про позбавлення свободи людини, на чому неодноразово наголошував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950р. *Офіційний вісник України* від 16.04.1998 р., № 13, № 32 від 23.08.2006, стор. 270.

3. Посібник зі статті 5. Право на свободу та особисту недоторканність. Рада Європи. Європейський суд з прав людини. 2016 р. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/04041cb11a2e814ec2257f9900411906/$FILE/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%81%D1%82_5_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%83.pdf

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011. *Вісник Конституційного суду України.* 2011 р. № 6. стор. 121.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності) від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003. *Офіційний вісник України.* 2003 р. № 28. стор. 119. стаття 1381.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України, Закон від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. № 51. Стаття 1122.

7. Кримінальний процесуал*ьний кодекс України: Кодекс України, Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Стор. 475. Стаття 88.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Pryiniata na V sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. iz zminamy ta dopovnenniamy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.

2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Rada Yevropy; Konventsiia, Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 16.04.1998 r., № 13, № 32 vid 23.08.2006, stor. 270.

3. Posibnyk zi statti 5. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist. Rada Yevropy. Yevropeiskyi sud z prav liudyny. 2016 r. URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282 c2257b4c0037c014/04041cb11a2e814ec2257f9900411906/$FILE/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%81%D1%82_5_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D1%83.pdf

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 263 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta punktu 5 chastyny pershoi statti 11 Zakonu Ukrainy «Pro militsiiu» (sprava pro stroky administratyvnoho zatrymannia) vid 11 zhovtnia 2011 roku № 10-rp/2011. Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy. 2011 r. № 6. Stor. 121.

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 56 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen chastyn pershoi, tretoi statti 80 Konstytutsii Ukrainy, chastyny pershoi statti 26, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 27 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» ta za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhennia chastyny tretoi statti 80 Konstytutsii Ukrainy stosovno zatrymannia narodnoho deputata Ukrainy (sprava pro harantii deputatskoi nedotorkannosti) vid 26 chervnia 2003 roku № 12-rp/2003. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2003 r. № 28. Stor. 119. Stattia 1381.

6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy, Zakon vid 07.12.1984 № 8073-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1984. № 51. Stattia 1122.

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy, Zakon vid 13.04.2012 № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10. Stor. 475. Stattia 88.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985

Варфоломєєв В. В.,
Varfolomeev077@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1378-7175
здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький

ОСОБА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ВВЕЗЕННЯ, ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТ І РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ПОРНОГРАФІЧНИХ ПРЕДМЕТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. *В статті розглядається структура особи, яка вчиняє ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів в Україні. Вказується, що ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів в Україні є достатньо «молодим» кримінальним правопорушенням, що можна пояснити особливостями механізму його вчинення та змістом самого діяння. Необхідність використання інформаційних технологій вимагає від суб'єктів наявності певних знань та навичок, які дозволяють реалізовувати протиправний умисел та забезпечувати латентність своїх діянь. Доводиться, що в основі більшої частини розглядуваних суспільно небезпечних діянь закладений корисливий мотив. Детермінуючим фактором кримінальних правопорушень проти моральності взагалі і розглядуваного діяння зокрема є ексцес дорослішання. Звертається увага на те, що іноземці часто є співучасниками досліджуваного кримінального правопорушення, що обумовлено їх транскордонним кримінально протиправним співробітництвом. Однак оскільки виготовлення порнографічних матеріалів має враховувати менталітет та інтереси споживачів, частіше таке діяння вчиняють громадяни країни. Посягання на моральність у сфері статевих стосунків характеризується низьким рівнем соціальної відповідальності, обумовленим відсутністю належного виховання. Врахування цього фактору є важливим з точки зору криміналістичної тактики допиту суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України. Підсумовується, що суб'єкт, який вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України, здебільшого, характеризується такими ознаками як: 1) деградація особистості із руйнуванням сімейних цінностей; 2) деформація правової свідомості; 3) трансформація моральних устоїв; 4) превалювання адаптаційного механізму відтворення ціннісних орієнтирів над провідним; 5) переоцінка набутків соціалізації.*

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти моральності, особа кримінального правопорушника, порнографічні предмети, ввезення, виготовлення, збут, розповсюдження, структура.

Varfolomieiev V. V.,
Varfolomeev077@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1378-7175
External Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi

PERSONALITY OF A CRIMINAL OFFENDER WHO IMPORTS, MANUFACTURES, SALES AND DISTRIBUTES PORNOGRAPHIC ITEMS IN UKRAINE

Abstract. *The article examines the structure of a person who imports, manufactures, sells and distributes pornographic objects in Ukraine. It is indicated that the importation, production, sale and distribution of pornographic items in Ukraine is a fairly "young" criminal offense, which can be explained by the peculiarities of the mechanism of its commission and the content of the act itself. The need to use information technologies requires subjects to have certain knowledge and skills that allow them to implement illegal intent and ensure the latency of their actions. It is proven that most of the considered socially dangerous acts are based on a*

selfish motive. The determining factor of criminal offenses against morality in general and the considered act in particular is the excess of growing up. Attention is drawn to the fact that foreigners are often complicit in the investigated criminal offense, which is due to their cross-border criminal cooperation. However, since the production of pornographic materials must take into account the mentality and interests of consumers, the citizens of the country often commit such an act. Encroachment on morality in the sphere of sexual relations is characterized by a low level of social responsibility due to the lack of proper upbringing. Taking into account this factor is important from the point of view of forensic tactics of interrogation of the subjects of the criminal offense provided for in Art. 301 of the Criminal Code of Ukraine. It is concluded that the subject who commits a criminal offense provided for in Art. 301 of the Criminal Code of Ukraine, for the most part, is characterized by such signs as: 1) degradation of personality with destruction of family values; 2) deformation of legal consciousness; 3) transformation of moral principles; 4) the predominance of the adaptive mechanism of reproduction of value orientations over the leading one; 5) revaluation of socialization gains.

Key words: criminal offenses against morality, the person of the criminal offender, pornographic items, importation, production, sale, distribution, structure.

JEL Classification: K 14
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-05

Кримінальні правопорушення проти моральності на сьогоднішній день є достатньо розповсюдженим явищем, про що свідчить державна статистика, викладена на сайті Офісу Генерального прокурора. Так, відповідно до останньої, у 2017 році було вчинено 7890 кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, у 2018 – 8263 діянь, у 2019 – 6576, у 2020 – 5756, у 2021 – 5985, станом на жовтень 2022 року було вчинено 3717 таких суспільно небезпечних діянь [1]. Отже, кримінологічна ситуація в цій частині характеризується мінливою ескалацією кримінально-правових конфліктів, є достатньо нестабільною та напруженою.

Вищезазначене обумовлено низкою чинників, провідним із яких є недосконаліть механізму досудового розслідування такого роду діянь. Одним із серйозних кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності є ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, яке складає значний відсоток від загальної кількості правопорушень, передбачених XII розділом Кримінального кодексу України: у 2017 році – 19,5%, у 2018 – 20,1%, у 2019 – 15,4%, у 2020 – 20%, у 2021 – 24,9%, станом на жовтень 2022 року – 19,5% [1]. Вказане свідчить про актуальність наукових пошуків в цій царині. Одним із цікавих напрямків є розгляд особи, яка вчиняє ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів в Україні.

Відтак, вивчення особи (особистості) кримінального правопорушника частіше зустрічається у кримінологічних дослідженнях, що обумовлено особливостями науки кримінології. Однак ми не можемо применшувати значення цієї проблеми і для криміналістики, оскільки встановлення особливостей суб'єкта протиправного діяння надасть можливість удосконалити тактику розслідування. Вчені вказують, що криміналістичну структуру особистості злочинця можна уявити як таку, яка складається з певних елементів, а саме: 1) що містять такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження й стан, сімейний стан і посада, національна й професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості; 2) які визначають рівень розумного розвитку, освітньо-культурний рівень, знання, навички, вміння; 3) до яких входять моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички; 4) що формують психічні процеси, властивості та стани особистості; 5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [2, с. 101]. На наш погляд, запропонована структура є максимально універсальною та придатною для застосування її в межах криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення, оскільки саме вказані особливості відтворюють характер людини як такої, що схильна до вчинення делікту.

Вбачається доцільним погодитися з думкою В.В. Тіщенка, який вказує, що дані про суб'єкта (суб'єктів) злочину місять у собі різні відомості, що характеризують типову особистість злочинця, який вчиняє злочин певної спрямованості, і сприяють побудові версій щодо нього, його пошуку та встановленню. Криміналістично значущі властивості особистості злочинця можна поділити на три групи: 1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки; 2) психічні, що свідчать

про інтелект, емоційну й вольову сферу індивіда; 3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми тощо [3, с. 62]. Криміналістичну науку цікавлять в узагальненому вигляді лише ті об'єкти, які беруть участь в акті відображення злочину та його учасників, а також результати цього відображення в навколишньому середовищі, що містять у собі інформацію про всі істотні обставини аналогічних подій, тобто лише те, що утворює інформаційну основу для розкриття, розслідування й запобігання злочину [4, с. 169]. Таким чином, враховуючи вказане, пропонуємо зупинитись більш детально на вивченні особи кримінального правопорушника, який вчиняє діяння, передбачене ст. 301 КК України.

Соціально-демографічні ознаки. Ці ознаки дають базове уявлення про кримінального правопорушника (вік, стать, освіта, національність тощо). Проведене дослідження дозволило нам підсумувати, що, здебільшого, досліджуване кримінальне правопорушення вчиняється особами у віці 18-28 років: у 2018 році – 54%; у 2019 році – 35,7%; у 2020 році – 33%; у 2021 році – 52,1%; станом на жовтень 2022 – 27,2%. Наступним, за кількістю вчинених діянь, віком є 29-39 років: у 2018 році – 25,8% у 2019 році – 31,6%; у 2020 році – 27,8%; у 2021 році – 25,6%; станом на жовтень 2022 – 39,3%. Останньою віковою категорією є 40-54 роки: у 2018 році – 14,9%; у 2019 році – 25,5%; у 2020 році – 28,6%; у 2021 році – 14,5%; станом на жовтень 2022 – 24,2%. Випадки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України громадянами іншого віку є поодинокими [1]. Отже, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів в Україні є достатньо «молодим» кримінальним правопорушенням, що можна пояснити особливостями механізму його вчинення та змістом самого діяння. Необхідність використання інформаційних технологій вимагає від суб'єктів наявності певних знань та навичок, які дозволяють реалізовувати протиправний умисел та забезпечувати латентність діянь.

Цікавим аспектом також є те, що **за національністю** більша частина суб'єктів є громадянами України: у 2018 році – 100%; у 2019 році – 95,9%; у 2020 році – 99%; у 2021 році – 99%; станом на жовтень 2022 – 100%. Іноземні громадяни таке кримінальне правопорушення вчиняли більш епізодично: у 2019 році – 4%; у 2020 році – 0,86%; у 2021 році – 0,86%. В інші роки ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів вчинялось виключно українцями [1]. Варто звернути увагу на те, що іноземці часто є співучасниками досліджуваного кримінального правопорушення, що обумовлено їх транскордонним кримінально протиправним співробітництвом. Однак оскільки виготовлення порнографічних матеріалів має враховувати менталітет та інтереси споживачів, частіше таке діяння вчиняють громадяни країни.

Що стосується **статі**, можна підсумувати, що кримінальне правопорушення є більш чоловічим. Відповідно до статистичних даних, процент жінок, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України є наступним: у 2018 році – 25,2%; у 2019 році – 30,6%; у 2020 році – 23,4%; у 2021 році – 41,8%; станом на жовтень 2022 – 42,4% [1]. Вказане можна пояснити особливостями формування морально-етичних цінностей у жінок та чоловіків, а також їх різними поглядами на статеві відносини.

За освітою більша частина суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України мали: повну загальну середню та базову загальну середню: у 2018 році – 43,1%; у 2019 році – 45,9%; у 2020 році – 56,5%; у 2021 році – 55,5%; станом на жовтень 2022 – 54,5%; професійно технічну: у 2018 році – 30,6%; у 2019 році – 31,6%; у 2020 році – 24,3%; у 2021 році – 20,5%; станом на жовтень 2022 – 15,1%; повну вищу і базову вищу освіту: у 2018 році – 24,4%; у 2019 році – 22,4% у 2020 році – 18,2%; у 2021 році – 23,9%; станом на жовтень 2022 – 30,3% [1]. Відсутність вищої освіти має наслідком низький рівень юридичної та соціальної відповідальності, а також несформований комплекс базових понять про цінність суспільної моралі. Незадовільний рівень освіти також безпосередньо пов'язаний із відсутністю можливості працевлаштуватись, що обумовлює те, що більшість осіб, які вчинили ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів в Україні були працездатними, але такими, що не навчаються і не працюють: у 2018 році – 60,9%; у 2019 році – 72,4%; у 2020 році – 56,5%; у 2021 році – 70,9%; станом на жовтень 2022 – 69,6%. Окремі особи були безробітними: у 2018 році – 5,11%; у 2019 році – 5%; у 2020 році – 6,9%; у 2021 році – 6,8%; станом на жовтень 2022 – 3% [1]. Таким чином, ми можемо говорити про те, що в основі більшої частини розглядуваних суспільно небезпечних діянь закладений корисливий мотив.

Кримінально-правові ознаки. Кримінально-правові ознаки характеризують і розкривають для нас особу з точки зору ставлення її до вчиненого нею злочину зокрема і злочинної поведінки взагалі, а також визначають той стан в якому особа в переважній більшості реалізує свій злочин. До них відносять: кваліфікацію характерного злочинного прояву особи відповідно до КК України; чи діє вона в складі групи чи самостійно; чи вчинює злочини під впливом алкогольних (наркотичних) речовин; чи вчиняла раніше злочини тощо [5, с. 205]. Вивчення державної статистичної інформації дозволило підсумувати, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України дуже рідко вчиняється особами у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (з 2018 року по жовтень 2022 рр. тільки два суб'єкти були у стані алкогольного сп'яніння). Зі всіх правопорушників раніше вчиняли кримінальні правопорушення: у 2018 році – 92%; у 2019 – 60%; у 2020 – 100%; у 2021 – 50%; станом на жовтень 2022 року – 4,5%. Мали судимість: у 2018 році – 30,4%; у 2019 – 15%; у 2020 – 33,3%; у 2021 – 31,8%; станом на жовтень 2022 року – 4,5%. Вчинили кримінальне правопорушення у складі організованої групи або злочинної організації: у 2018 році – 52%; у 2019 – 45%; у 2020 – 26,6%; у 2021 – 31,8%; станом на жовтень 2022 року – 4,5% [1].

Особливості кримінально-правових ознак суб'єктів розглядуваного діяння можна пояснити з точку зору того, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України є триваючим, що полягає у зберіганні визначених у кримінальному законодавстві порнографічних предметів. Фактично, ознаки суб'єкта кримінального правопорушення не впливають та не можуть впливати на тривалість діяння. Хоча, ми не можемо заперечувати те, що факт зберігання вказаних предметів надає сутнісну характеристику умислу правопорушника, як, очевидно, і факультативні ознаки суб'єктивної сторони, якими є мотив та мета. Однак триваючий характер діяння, передбаченого ст. 301 КК України, здебільшого, відображається через об'єктивні ознаки діяння, ніж через суб'єктивні.

Морально-ціннісні ознаки. Ці ознаки в структурі особистості кримінального правопорушника, який вчиняє діяння, передбачене ст. 301 КК України є конститутивними, оскільки саме відсутність комплексу ціннісних орієнтирів та статеве розбещення обумовлює мотив досліджуваного суспільно небезпечного діяння.

С.Ф. Денисов справедливо вказує, що засадами для формування механізму детермінації злочинності в Україні (*відредаговано нами – В.В.*) є: негативний вплив на свідомість і поведінку молоді через засоби масової інформації зразків масової культури, що сприяють виникненню надмірних споживацьких амбіцій, героїзації насильства, утвердженню культу необмеженого самозростання, легкого й бездумного способу життя в девіантно-криміногенних розвагах (гемблінг, проституція, дромоманія, алкоголізація й наркотизація побуту тощо); розхитування через негативний вплив засобів масової інформації ідеологічних засад суспільної моралі, зниження авторитету нормативно-правової регуляції, морально-правова й криміногенна девіалізація свідомості та поведінки молоді… [6, с. 17]. Отже, вчений справедливо звертає увагу на те, що ґенеза статевого та морального розбещення бере свій початок ще на етапі становлення особистості, тобто – з дитинства. Детермінуючим фактором кримінальних правопорушень проти моральності взагалі і розглядуваного нами діяння зокрема є ексцес дорослішання. Коли дитина зазнає перешкод на етапі адаптації до оточуючого середовища, вона не здатна в повній мірі пройти стадію індивідуалізації та інтеграції у суспільство як повноцінний громадянин. У зв'язку із цим формується неправильне уявлення про рольову функцію в макро- та мікросередовищі.

В цьому контексті цікавою є концепція, запропонована американським психологом Лоуренсом Колбергом, який разом зі своїми колегами вивчав проблему рівня морального розвитку людини. Автор концепції стверджував, що люди рухаються послідовно від одного ступеня до іншого, хоча кожен може зупинитись у своєму розвитку на будь-якому із них. Дитина керується першим (страх перед правом сили), підліток – другим (страх бути ошуканим та недоотримати благ). У ранній юності більшість переходить на третій (сором перед товаришами, близькими людьми), а потім – на четвертий ступінь (сором громадського осуду, негативної оцінки великих соціальних груп). Перехід на п'ятий ступінь (бажання відповідати власним моральним принципам) відбувається вже в юнацькому віці (якщо відбувається взагалі). Мало хто, за твердженням Л. Колберга, досягає шостого рівня (бажання відповідати власній системі моральних цінностей). Ніхто не може перестрибнути той чи інший ступінь, а досягнувши його, – ніколи не спуститься нижче. Разом з тим, розвиток може припинитись

на будь-якому ступені. Люди здатні зрозуміти моральні аргументи власного ступеня і тих, хто перебуває нижче їхнього, інколи й аргументи ступеня, що перевищують їх власний на один, чи й на два. Як правило, люди віддають перевагу найвищому ступеню, який вони можуть зрозуміти [7]. Отже, посягання на моральність у сфері статевих стосунків характеризується низьким рівнем соціальної відповідальності, обумовленим відсутністю належного виховання. Врахування цього фактору є важливим з точки зору криміналістичної тактики допиту суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 301 КК України.

До засад для формування механізму детермінації молодіжної злочинності в Україні С.Ф. Денисов також відносить криміналізацію державної влади через поширення корупційних практик і наслідування негативних зразків аномальної поведінки з боку представників політичної еліти певної частини молоді; знецінення нормативно-регулятивних засад кримінального правопорядку через втрату авторитету кримінального закону через його вибіркове застосування щодо кола осіб представниками корумпованої політичної еліти та її найближчого оточення – спричинення ланцюгової реакції кримінальних правопорушень із боку молоді; детермінована ідеологічною й економічною кризою криза системи освіти, що спричиняє недосоціалізованість і дефіцит освітнього капіталу у великих контингентах молодих людей, наслідком чого є знищення рівня правосвідомості та нарощування соціальної дезадаптації, що стає безпосередньою причиною кількісного зростання правопорушень (як адміністративних, так і кримінальних). Заключною ланкою цього механізму акумулювання чинників стає кількісно-якісне зростання злочинності кримінально активної частини молоді та, відповідно, виникнення необхідності запобігання їй» [6, с. 18]. Таким чином, можна підсумувати, що *суб'єкт, який вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України, здебільшого, характеризується такими ознаками як*: 1) деградація особистості із руйнуванням сімейних цінностей; 2) деформація правової свідомості; 3) трансформація моральних устоїв; 4) превалювання адаптаційного механізму відтворення ціннісних орієнтирів над провідним; 5) переоцінка набутків соціалізації.

Основними чинниками криміналізації окремих осіб є надмірна лібералізація українського суспільства, обумовлена гуманізацією законодавства, дихотомією інституту сім'ї, ефемерною есенціалізацією міжособистісних стосунків, демократизмом засобів масової інформації та прагненням позбутись рудиментарних моральних орієнтирів. Фактичне відсторонення держави від контролю за правовим та культурним розвитком громадян все частіше призводить до втрати оптимального балансу між силами та засобами (у тому числі – матеріального характеру), спрямованими на удосконалення кримінально-правового захисту суспільних відносин та рівнем кримінально протиправної активності в державі.

Соціально-психологічні ознаки. Моральні норми закладені в самій природі людини і проявляються у тій чи іншій життєвій ситуації. Мораль – система цінностей і норм поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства. Вона виникає й розвивається у зв'язку з потребою суспільства регулювати поведінку людей у різних сферах їхнього життя і вважається одним із найдоступніших способів осмислення складних процесів суспільного буття. Корінною проблемою моралі є регулювання взаємин та інтересів особистості й суспільства. Відповідати народним сподіванням може лише той державний устрій, у якому і право, і мораль перебувають у найтіснішій взаємодії. Звичайно, це ідеальна модель держави; реально вона практично нездійсненна. Справа в тому, що скільки існує людина, скільки існує держава, стільки ж існує і протиріччя між належним і чинним як у моралі, так і в праві. Однак, право й мораль мають спільні ознаки. Головна полягає в тому, що вони є складовими культури суспільства, ціннісними формами свідомості, мають нормативний зміст і слугують регуляторами поведінки людей [8]. Мораль тісно пов'язана як із соціальною позицією громадянина, так і з правом.

Вчені вірно вказують, що право й мораль мають спільне соціальне, економічне, політичне підґрунтя суспільства, служать спільній меті – узгодженню інтересів особистості й суспільства, захисту громадського порядку. Спільність права і моралі доповнюється спільністю їх функціонального значення. Право і мораль формують еталони й стандарти ціннісно-нормативних орієнтацій суспільства. Приписи права та моралі з'являються в процесі людської діяльності, створюючи єдиний ряд спілкування, здобуваючи у результаті багаторазової повторюваності нормативний характер і виступаючи регуляторами поведінки людей. Норма є соціальною характеристикою поведінки особистості. Норми тісно пов'язані з цінностями. Здебільшого вони навіть ототожнюються (коли йдеться про соціальні

норми). У такому випадку норма розглядається як різновид цінності (соціологи, класифікуючи цінності, виокремлюють цінності-норми [9]. Таким чином, через мораль формується правосвідомість, яка визначає місце людини в соціумі та його наступні кореляції із оточуючим середовищем.

Аналізуючи морально-психологічні ознаки особи, що вчиняє злочини проти моралі, необхідно наголосити на тому, що такій особі притаманні риси які вступають протиріччя з загальноприйнятими нормами моралі. Все те, що суспільство визнає як певний перелік неписаних правил та канонів, що регламентують відношення між членами суспільства, а також між людиною та суспільством. Загальним для цієї категорії злочинців є зневага й цинічне ставлення до норм суспільної моралі та існування корисливого мотиву. Злочини проти моральності можуть реалізовуватись і завдяки існування інших мотивів, а саме – хуліганських; сексуальних; національної, расової, релігійної ненависті чи ворожнечі тощо. Аналізуючи ціннісні орієнтації даної категорії осіб необхідно відмітити той факт, що для них характерне зневажливе ставлення до таких людських цінностей, як нормальний фізіологічний і моральний розвиток дитини й загальноприйняті правила поведінки. Сімейні ідеали у таких осіб або занижені, або взагалі не присутні. Цим особам притаманні такі якості, як агресивність, жорстокість, цинізм та культ насильства [8]. Отже, мораль, психологія та правосвідомість у сукупності роблять людину або соціально адаптивною, або – навпаки. Якщо особа має певні відхилення у психіці, десоціалізована тощо, то вона вчиняє такого роду суспільно небезпечні діяння без урахування їх сутності та аморального змісту.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 301 КК України є розповсюдженим, що можна пояснити можливістю швидкого збагачення, без загрози своєчасного викриття. ***Типовий портрет особистості кримінального правопорушника, який вчиняє суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 301 КК України є наступним***: чоловік 18-28 років, громадянин України, який має повну загальну середню/базову загальну середню освіту, є працездатним, але таким, що не навчається та не працює. Вчиняє кримінальне правопорушення не вперше, має судимість. Суспільно-небезпечне діяння, передбачене ст. 301 КК України вчинив у складі організованої групи або злочинної організації. Додатково характеризується такими ознаками як: 1) деградація особистості із руйнуванням родинних цінностей; 2) деформація правової свідомості; 3) трансформація моральних устоїв; 4) превалювання адаптаційного механізму відтворення ціннісних орієнтирів над провідним; 5) переоцінка набутків соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika

2. Мельничок В.М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця. *Юридична Україна*. 2008. № 11. С. 97–102.

3. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. О. : Фенікс, 2007. 260 с.

4. Басай В.Д. Основні напрямки та методика сучасних одорологічних досліджень. *Актуальні проблеми сучасної криміналістики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. Сімферополь : Доля, 2002. Ч. 2. 196 с.

5. Фіалка М.І. До проблеми визначення кримінологічного портрета особи, яка вчиняє злочини проти моральності. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5180/Do%20problemy%20vyznachennia%20kryminolohichnoho%20portretu%20osoby_Fialka_2019.pdf?sequence=3&isAllowed=y

6. Денисов С.Ф. Злочинність кримінально активної частини молоді та її запобігання в Україні: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 36 с.

7. Шаповалова І.В. Державотворча функція моралі. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shapovalova_Iryna/Derzhavotvorcha_funktsiia_morali.pdf?PHPSESSID=em5efq3mfc60bnkkr979h8cti0

8. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/77241839.pdf

9. Тюрина В. А., Научитель Е. Д. Ценностные ориентации. Учебн. пособие. К.: ООО «Международное финансовое агентство», 1998. 30 с.

REFERENCES:

1. Statystyka. Ofis Heneralnoho prokurora. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika

2. Melnychok V.M. Kryminalistychna kharakterystyka sotsialno-psykholohichnykh oznak osobystosti zlochyntsia. Yurydychna Ukraina. 2008. № 11. S. 97–102.

3. Tishchenko V.V. Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv : monohrafiia. O. : Feniks, 2007. 260 s.

4. Basai V.D. Osnovni napriamky ta metodyka suchasnykh odorolohichnykh doslidzhen. Aktualni problemy suchasnoi kryminalistyky : mater. mizhnar.

nauk.-prakt. konf. : u 2 ch. Simferopol : Dolia, 2002. Ch. 2. 196 s.

5. Fialka M.I. Do problemy vyznachennia kryminolohichnoho portreta osoby, yaka vchyniaie zlochyny proty moralnosti. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5180/Do%20problemy%20vyznachennia%20kryminolohichnoho%20portretu%20osoby_Fialka_2019.pdf?sequence=3&isAllowed=y

6. Denysov S.F. Zlochynnist kryminalno aktyvnoi chastyny molodi ta yii zapobihannia v Ukraini: avtoref. dys. … dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Zaporizhzhia, 2011. 36 s.

7. Shapovalova I.V. Derzhavotvorcha funktsiia morali. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shapovalova_Iryna/Derzhavotvorcha_funktsiia_morali.pdf?PHPSESSID=em5efq3mfc60bnkkr979h8cti0

8. Shaihorodskyi Yu. Suspilna moral yak systema tsinnostei. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/77241839.pdf

9. Tyurina V. A., Nauchitel' E. D. Cennostnye orientacii. Uchebn. posobie. K.: OOO «Mezhdunarodnoe finansovoe agentstvO», 1998. 30 s.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2022

УДК 343.31(477)

Мішустін В. В.,
mishustinvlad1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8084-0901
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Анотація. *У статті проаналізовано положення криміналістичної характеристики злочинів, зокрема криміналістичної характеристики масових заворушень. Криміналістична характеристика є підґрунтям для формування методики розслідування, так як охоплює типові ознаки і властивості окремих видів кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика як складова методики розслідування надає детальну характеристику злочину.*

Вивчення ознак масових заворушень в межах криміналістичної характеристики, викликана необхідністю розроблення теоретичного та методичного матеріалу щодо особливостей цих злочинів, їх виявлення та припинення, а також криміналістичного забезпечення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування вказаних злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування масових заворушень, так і визначення напрямку їх розслідування. Дослідження криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування цих злочинів, зокрема положень початкового та наступного етапів розслідування, визначення типових слідчих ситуацій та версій, обставин, що підлягають доказуванню, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз. Це сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень, підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації часу слідчих та оперативних працівників у ході проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів.

Визначено зміст та особливості елементів криміналістичної характеристики масових заворушень. До структури криміналістичної характеристики масових заворушень віднесено такі елементи: а) спосіб вчинення злочину; б) предмет безпосереднього посягання; в) особа правопорушника; г) особа потерпілого; т) обстановка вчинення злочину; д) типові сліди злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, масові заворушення, методика розслідування, злочин.

Mishustin V. V.,
mishustinvlad1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8084-0901
Postgraduate Student at the Department of Criminal Process and Criminalistics,
Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi

CONCEPT AND STRUCTURE OF FORENSIC CHARACTERIZATION OF MASS RIOTS

Abstract. *The article analyzes the provisions of the forensic characterization of crimes, in particular the forensic characterization of mass riots. Forensic characteristics are the basis for the formation of the investigation methodology, as it covers the typical signs and properties of certain types of criminal offenses. Forensic characterization as a component of the investigation methodology provides a detailed description of the crime.*

The study of the signs of mass riots within the framework of forensic characteristics is caused by the need to develop theoretical and methodical material regarding the specifics of these crimes, their detection and termination, as well as forensic support for investigation and investigative (search) actions. Forensic characteristics of mass riots is a detailed description of the main typical signs and characteristics of mass riots, which was developed as a result of the study of scientific provisions, analysis of the investigative and judicial practice of investigating the specified crimes, which is important both for the construction

of a separate methodology for the investigation of mass riots, and for determining the direction of their investigation. The study of the forensic characteristics of mass riots contributes to the development of well-founded methodological recommendations for the investigation of these crimes, in particular, the provisions of the initial and subsequent stages of the investigation, the definition of typical investigative situations and versions, the circumstances to be proven, the peculiarities of the tactics of conducting investigative (search) actions and the appointment of forensic examinations. This contributes to timely counteraction and cessation of mass riots, increasing the effectiveness of pre-trial investigation, minimizing the time of investigators and operatives during investigative (search) actions and operational measures.

The content and features of the elements of the forensic characteristics of mass riots have been determined. The structure of the criminalistic characteristics of mass riots includes the following elements: a) the method of committing the crime; b) subject of direct encroachment; c) the person of the offender; d) identity of the victim; e) the circumstances of the commission of the crime; e) typical traces of a crime.

Key words: forensic characteristics, mass riots, investigation method, crime.

JEL Classification: K 14
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-06

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є підґрунтям для формування методики розслідування, так як визначає основні типові ознаки і властивості окремих видів кримінальних правопорушень. Дослідження криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду злочинів, зокрема положень початкового та наступного етапів розслідування, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз, що сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень, підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації часу слідчих та оперативних працівників під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів. Вивчення ознак масових заворушень в межах криміналістичної характеристики викликана необхідністю забезпечення практичних працівників достатнім теоретичним та методичним матеріалом щодо особливостей даного виду злочинів, криміналістичного забезпечення розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична характеристика як складова методики розслідування кримінальних правопорушень була об'єктом дослідження багатьох вчених, серед них Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Бєлкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, О.О. Волобуєва, І.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкін, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, В.О. Маркусь, Г.А. Матусовський, В.О. Одерій, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков. Окремі питання методики розслідування масових заворушень розглядались у наукових працях М.М. Єфімова, О.П. Кузьменка, Т.В. Ламаха, А.І. Лісняка, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, О.Ю. Татарова, М.С. Цуцкіридзе, П.В. Шалдирвана та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криміналістична характеристика» вперше було надано Л.О. Сергєєвим та О.Н. Колісніченком, що значною мірою збагатило зміст методики розслідування. Згодом криміналістична характеристика як складова методики розслідування розглядалась багатьма вченими-криміналістами і, хоча, деякі науковці заперечували доцільність використання цього поняття, з часом криміналістична характеристика стала невід'ємною частиною методики розслідування.

В.Ю. Шепітько говорить, що криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. Це досить нова наукова категорія криміналістики, яка посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів, це результат наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відображає злочин і його складові елементи [2, с. 274].

П.Д. Біленчук визначає криміналістичну характеристику як не просто опис, інформацію стосовно криміналістично важливих ознак, а кількісно-якісний опис, який відображає кореляційні зв'язки між ознаками, дає змогу будувати прогностичні моделі розслідуваних подій, а також криміналістичні версії стосовно розшукуваних об'єктів, конкретних осіб, причетних

до злочину. Отже, криміналістична характеристика – це модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину [1, с. 264]. Сутністю цієї категорії є сукупність відомостей, знань, які можуть бути корисними як для самої методики (зокрема, для обґрунтування методичних рекомендацій), так і для конкретної практичної діяльності органів розслідування [1, с. 330].

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів [3, с. 264]. Крім того, науковцями акцентовано увагу на тому, що криміналістична характеристика є підґрунтям побудови криміналістичної методики розслідування та її провідним елементом. О.П. Кузьменко вказав на те, що саме криміналістична характеристика злочину є такою сукупністю його ознак, що є основою для розробки та удосконалення методичних засад досудового розслідування [6, с. 161].

Криміналістична характеристика розглядається і як система відомостей (знань) про елементи механізму вчинення злочинів окремого виду чи групи, в яких відображаються закономірні зв'язки між цими елементами і які використовуються для побудови та перевірки версій під час розслідування конкретних злочинів. У криміналістичній характеристиці злочинів містяться відомості про такі елементи механізму злочинів окремого виду чи групи як предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [4, с. 9].

Розглядаючи методику розслідування масових заворушень, важливим є визначення поняття і сутності криміналістичної характеристика масових заворушень як окремого виду злочину, що становить небезпеку для життя і здоров'я людей, громадського порядку та безпеки, власності, функціонування державних і громадських структур, авторитету органів державної влади. Криміналістична характеристика масових заворушень – це система узагальнених даних про криміналістично значимі ознаки цього злочину, що мають кореляційний зв'язок та служать для побудови і перевірки слідчих версій під час розслідування, а також мають значення для криміналістичного забезпечення його виявлення, розкриття та розслідування [8, с. 9]. А.І. Лісняк зазначає, що криміналістична характеристика масових заворушень – це певна сукупність даних, стосовно вчиненого протиправного діяння конкретного виду, котра характеризує та окреслює різноманітні кореляційні зв'язки між найбільш характерними його складовими, а також дозволяє висувати та звіряти окремі версії в ході реалізації кримінальних проваджень стосовно масових заворушень [7, с. 41]. О.П. Кузьменко під криміналістичною характеристикою масових заворушень пропонує розуміти засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень систему зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки масових заворушень, що має на меті забезпечення оптимізації процесу їх розкриття, розслідування та профілактики [6, с. 163].

Таким чином, криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування даного виду злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування, так і визначення напрямку розслідування масових заворушень.

У криміналістиці існує велика кількість різнобічних думок щодо визначення структури криміналістичної характеристики. В.Ю. Шепітько вважає, що невід'ємними елементами криміналістичної характеристики є 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановка; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет злочинного посягання; 6) особа потерпілого (жертва); 7) особа злочинця; 8) типові сліди злочину [3, с. 264]. Також, до структури криміналістичної характеристики відносять: предмет злочину (гроші, матеріальні

цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [4, с. 9].

Науковцями висловлено багато думок і щодо структури криміналістичної характеристики масових заворушень. Так, криміналістична характеристика масових заворушень включає в себе: а) причини і умови вчинення масових заворушень; б) предмет злочинного посягання; в) спосіб вчинення злочину (у широкому розумінні); г) типові слідова картина; д) особа злочинця; є) особа потерпілого [9, с. 396].

О.П. Кузьменко на підставі аналізу матеріалів слідчо-судової практики, даних опитування практичних працівників (слідчих, оперативних працівників, прокурорів), що здійснювали досудове розслідування масових заворушень, зробив висновок, що елементами, які мають суттєве криміналістичне значення та становлять у своїй сукупності систему елементів криміналістичної характеристики масових заворушень, є:

– спосіб вчинення (у широкому розумінні, включаючи знаряддя й засоби, способи підготовки до вчинення масових заворушень й приховання слідів причетності до їх організації, механізм злочину та інші дані);

– обстановка вчинення (місце, час, кримінологічні чинники, що призводять до масових заворушень);

– типова «слідова картина»;

– особа злочинця;

– особа потерпілого [6, с. 163].

М.М. Єфімов до криміналістичної характеристики масових заворушень відніс такі елементи: спосіб вчинення злочину; предмет злочинної діяльності; обстановка вчинення злочинних дій; «слідова картина» вчинення злочину; особа потерпілого; особа злочинця [2, с. 31]. А.І. Лісняком визначено, що система криміналістичної характеристики масових заворушень включає такі елементи: спосіб учинення кримінального правопорушення; предмет безпосереднього посягання; знаряддя вчинення протиправного діяння; обстановка вчинення масових заворушень; слідова картина вчинення масових заворушень; особа правопорушника; організована група (злочинна організація) [7, с. 43].

Таким чином, дослідивши думки науковців щодо структури криміналістичної характеристики масових заворушень, ми вважаємо за доцільне в структурі даної категорії розглянути такі елементи:

а) спосіб вчинення злочину;

б) предмет безпосереднього посягання;

в) особа правопорушника;

г) особа потерпілого;

ґ) обстановка вчинення злочину;

д) типові сліди злочину.

У криміналістиці найбільш інформативним елементом криміналістичної характеристики вважається спосіб вчинення злочину, який відображає інформацію щодо підготовки, вчинення та приховування протиправних дій. Встановлення способу вчинення масових заворушень дозволяє висувати версії щодо кількості учасників злочину, ступеня їх підготовки (злочин був вчинений спонтанно або заздалегідь спланований і належним чином підготовлений), причинно-наслідкового зв'язку із об'єктом посягання, шкодою та виявленими на місці події слідами і знаряддями, ролі кожного учасника акції [8, с. 15]. А.І. Лісняк за результатами дослідження судово-слідчої практики зробив висновок, що серед способів безпосереднього вчинення масових заворушень мають місце такі: 1) активна участь у масових заворушеннях (84%); 2) порушення спокою різних осіб у громадських місцях (79%); 3) опір представникам влади із застосуванням зброї й інших предметів, що використовувалися як зброя (21%); 4) заподіяння тілесних ушкоджень особам, що перебувають у місці масових заворушень (7%); 5) знищення чи руйнування приміщень (32%) [7, с. 3].

М. М. Єфімов способами організації масових заворушень визначає:

– підшукування людей для участі у масових заворушеннях, оплата їх участі у масових заворушеннях;

– здійснення заходів із транспортування цих осіб із різних регіонів (областей, районів) держави до місця, де заплановані масові заворушення (підшукування або надання автотранспорту, його оренда, оплата транспортних послуг тощо);

– розробка планів зі збурювання натовпу, розподіл ролей між окремими активними учасниками масових заворушень;

– виступи на мітингах, оголошення різноманітних звернень з метою зібрати натовп для вчинення масових заворушень, у тому числі заклики, поширення інформації, що перекручує дії представників влади;

– підбурювання натовпу, що зібрався для проведення мітингу або інших мирних акцій, до насильства, погромів, підпалів, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади [2, с. 31-32].На нашу думку, до типових способів вчинення масових заворушень слід віднести організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях, що в свою чергу супроводжується вчиненням окремих протиправних дій та спричинює суспільно небезпечні наслідки.

Предмет безпосереднього посягання – це найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин [10, с. 268]. Іншими словами, це ті об'єкти матеріального світу, яким завдано шкоди в результаті вчинення протиправних дій. До предмету безпосереднього посягання масових заворушень належить: а) життя і здоров'я, майно осіб, проти яких направлені протиправні дії натовпу; б) життя і здоров'я працівників правоохоронних органів; в) життя і здоров'я, майно сторонніх осіб (випадкові перехожі, журналісти, що висвітлювали подію тощо) [8, с. 11].

Особа правопорушника як елемент криміналістичної характеристики повинен охоплювати усі типові ознаки і особливості особи, що вчинила злочин, передбачений ст. 294 КК України, а саме демографічні дані, психічні особливості та моральні якості, сферу діяльності, коло спілкування, навички та знання особи. Здебільшого масові заворушення вчиняють молоді люди чоловічої статі, віком від 18 до 30 років. Жінок – активних учасників заворушень характеризують як осіб, які здійснюють провокуючий вплив на натовп; зухвалі, жорстокі, не мають дітей. Учасники натовпу можуть мати політичні, соціально-економічні, релігійні цілі, проте наслідками цих дій можуть бути насильство над особою, в тому числі із завданням тілесних ушкоджень і навіть смерті, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницькі виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя [2, с. 39-40]. П.В. Шалдирван дійшов висновку, що активні учасники та організатори заворушень, як правило, представники молоді, віком до 30 років. Організаторами заворушень можуть бути: лідери неформальних об'єднань, угруповань, які мають на меті створення масових заворушень; в деяких випадках – лідери політичних рухів і партій (в першу чергу радикальної спрямованості), а також – керівники (лідери) кримінальних угруповань, які зацікавлені у масових заворушеннях для вирішення своїх, як правило корисливих цілей [11, с. 9-10].

Особою потерпілого у масових заворушеннях є особа, якій заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Оскільки масові заворушення супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, то потерпілими від цього злочину можуть бути будь-які особи (особи, які випадково виявилися на місці події, перехожі, працівники установ, торговельних майданчиків, що виявилися поруч чи в епіцентрі масових заворушень, представники влади та ін.), яким завдана моральна шкода, а також відносно яких здійснені будь-які насильницькі дії (затримання, тілесні ушкодження), власники знищеного майна, захоплених будівель або споруд [8, с. 23].

Обстановка місця вчинення злочину – частина матеріального середовища, що включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем та ін.) [3, с. 277]. Вибір місця вчинення злочинів обумовлений напрямком пересування натовпу: від місця формування (стадіони, великі приміщення або площі, де проводяться заходи, пов'язані із скупченням великої кількості людей) до об'єктів нападу (споруди комерційних структур, будівлі органів влади та ін., залежно від мети натовпу; це може бути і місце компактного проживання осіб якоїсь національності) і місця, де натовп був зупинений і розсіяний правоохорон-

ними органами (вибір останнього залежить від обстановки), або місця, де натовп без впливу представників правоохоронних органів розпався на групи [2, с. 34].

Типова слідова картина – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка вчинила його [10, с. 270]. Це будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок учинення в ньому злочину. Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди – відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); в) предмети – речові докази; г) документи – письмові, електронні та ін.; ґ) ідеальні сліди – сліди пам'яті людини; д) запахові сліди; е) сліди – мікрочастинки; є) звукові сліди [3, с. 279]. Типову слідову картину вчинення масових заворушень становлять:

– сліди на тілі учасників масових заворушень і потерпілих у вигляді тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, а також інші сліди (пошкодження одягу, сліди-нашарування речовин, які застосовувалися у процесі вчинення заворушень), що мають встановлюватися з прив'язкою до причин і часу виникнення;

– сліди у пам'яті очевидців, потерпілих, учасників масових заворушень, які можуть бути допитані відповідно до їх процесуального статусу;

– знаряддя нападу (металеві пруття, гумові, дерев'яні палиці, каміння), використані та невикористані пляшки, каністри та інший посуд із запалювальною сумішшю, упакування знарядь нападу (сумки, пакети, газети) тощо;

– залишки на місці події агітаційних матеріалів та інших засобів: листівки, плакати, написи лозунгів на стінах будівель, споруд, партійна символіка, прапори тощо;

– залишені, загублені або забуті на місці події учасниками масових заворушень особисті речі: документи чи їх фрагменти, одяг, взуття чи їх фрагменти тощо;

– сліди завданої майнової шкоди: знищені чи пошкоджені будівлі, споруди, огорожі, системи відеоспостереження, автотранспорт та інша техніка, відео-, телеобладнання кореспондентів [2, с. 36].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування даного виду злочинів, що має значення як для побудови окремої методики розслідування, так і визначення напрямку розслідування масових заворушень. До криміналістичної характеристики масових заворушень доцільно віднести:

а) спосіб вчинення злочину;

б) предмет безпосереднього посягання;

в) особа правопорушника;

г) особа потерпілого;

ґ) обстановка вчинення злочину;

д) типові сліди злочину.

Вивчення криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду кримінальних правопорушень, зокрема визначення обставин, що підлягають встановленню, положень початкового та наступного етапів розслідування, типових слідчих версій та ситуацій, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а також сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. К. : МАУП, 2007. Бібліогр. : у кінц. розд. 512 с.

2. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / М. М. Єфімов. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

3. Криміналістика: Підручник / Кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2010. 464 с.

4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

5. Криминалистика: Учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.; Под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М. : Высш. шк., 1994. 528 с.

6. Кузьменко О. П. Щодо визначення поняття й змісту криміналістичної характеристики масових заворушень / О. П. Кузьменко. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 159-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_23.

7. Лісняк А.І. криміналістична характеристика та особливості розслідування масових заворушень : дисер. на здобуття наук. ступ. доктора філософ. за спец. 081 – Право / ДДУВС. Дніпро, 2021. 220 с.

8. Розслідування масових заворушень: навч. посібн / М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Д. Б. Сергєєва, М. С. Цуцкірідзе; за ред. проф. М. А. Погорецького. К. : ВД «Дакор», 2014. 140 с.

9. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. К. : Алерта, 2015. 536 с.

10. Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.

11. Шалдирван Павло Валерійович. Методика розслідування масових заворушень. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза / Академія адвокатури України. Київ, 2005.

REFERENCES:

1. Bilenchuk P. D. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv : Navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / P. D. Bilenchuk, A. P. Hel, H. S. Semakov. K.: MAUP, 2007. Bibliohr.:u kints. rozd. 512 s.

2. Iefimov M. M. Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. / M. M. Yefimov. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 188 s.

3. Kryminalistyka: Pidruchnyk / Kol. avt.: V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. / Za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd.,pererob. i dop. Kh.: Pravo, 2010. 464 s.

4. Kryminalistyka : pidruchnyk : u 2 t. T. 2 / [A. F. Volobuiev, O. V. Oderii, R. L. Stepaniuk ta in.] ; za zah. red. A. F. Volobuieva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 312 s.

5. Forensics: Textbook. for universities / I.F. Gerasimov, L.Ya. Drapkin, E.P. Ishchenko and others; Ed. I.F. Gerasimova, L. Ya. Drapkina. M. : Vyssh. shk., 1994. 528 p.

6. Kuzmenko O. P. Shchodo vyznachennia poniattia y zmistu kryminalistychnoi kharakterystyky masovykh zavorushen / O. P. Kuzmenko // Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2016. № 3. S. 159-164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_23

7. Lisniak A.I. kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia masovykh zavorushen. Dyser. na zdobuttia nauk. stup. doktora filosof. za spets. 081 – Pravo / DDUVS. Dnipro, 2021. 220 s.

8. Rozsliduvannia masovykh zavorushen: navch.posibn / M.A. Pohoretskyi, O.Iu. Tatarov, D.B. Serhieieva, M.S. Tsutskiridze; za red. pof. M.A. Pohoretskoho. K. : VD «Dakor», 2014. 140 s.

9. Rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv: navch.posibnyk / O.V. Byshevets, M.A. Pohoretskyi, D.B. Serhieieva ta in.; za red. M.A. Pohoretskoho ta D.B. Serhieievoi. K. : Alerta, 2015. 536 s.

10. Saltevskyi M. V. Kryminalistyka. Pidruchnyk: U 2 ch. Ch. 2. Kharkiv : Konsum, 2001. 528 s.

11. Shaldyrvan Pavlo Valeriiovych. Metodyka rozsliduvannia masovykh zavorushen. Rukopys. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.09 – kryminalnyi protses ta kryminalistyka, sudova ekspertyza / Akademiia advokatury Ukrainy. Kyiv, 2005.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2022

УДК 343.8

Скибіцький Б. А.,
bogdanskibckii@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4861-9289
Researcher ID: G-7934-2019
старший викладач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Олашин М. М.,
olashynm@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9077-4805
Researcher ID: E-9762-2019
к.ю.н., доцент, завідувач кафедри теорії держави та права юридичного факультету,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Голинська М. І.,
marianna.yasinska@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-5865-5910
Researcher ID: G-9550-2019
к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії держави та права юридичного факультету,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Анотація. *Кримінальна протиправність неповнолітніх залишається непоборною силою протягом декількох століть, а наприкінці минулого XX століття відмічено її зростання.*

Кримінально-правові заходи протидії кримінальній протиправності неповнолітніх не є основними. Не можна не враховувати, що зростання кримінальної протиправності неповнолітніх відбувається в умовах інтенсивного соціального розшарування суспільства, суттєвого зниження життєвого рівня значної частини населення, несприятливого розвитку сімейно-шлюбних відносин, росту різних проявів жорстокого поводження з неповнолітніми. В такій обстановці першочергове значення мають соціальні, економічні та профілактичні заходи. Однак, коли кримінальне правопорушення вже вчинене, виникає питання про кримінальну відповідальність неповнолітнього. У кримінально-правових доктринах різних країн тривають пошуки оптимальних відповідей на питання про: особливості призначення та межі кримінальної відповідальності для різних вікових груп; вплив особливостей психіки дітей, її патологічних відхилень на призначення покарання; базові та спеціальні критерії обрання окремих видів покарання до неповнолітніх у законодавстві та правозастосовчій практиці; співвідношення призначення покарання із заходами ювенальної юстиції. Окремою проблемою є питання про те, на якому віковому етапі та рівні розвитку інтелекту і волі особа стає суб'єктом кримінально-правових відносин і може нести відповідальність за кримінальне правопорушення. У даній статті зроблено спробу проаналізувати особливості застосування покарань щодо неповнолітніх, окремі аспекти щодо фактів, які впливають на призначення покарання. Проведено аналіз Розділу XV Кримінального кодексу України та особливості його застосування на практиці. Зроблено висновок при застосуванні покарання до неповнолітнього суду слід застосовувати і норми Розділу XV Кримінального кодексу України.

Ключові слова: неповнолітній, покарання, кримінальне правопорушення, вирок, захист прав особи, виконання покарання.

Skibytskyi B. A.,
bogdanskibckii@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4861-9289
Researcher ID: G-7934-2019
Assistant Professor at the Department of Criminal Law and Procedure of the Faculty of Law,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Olashyn M. M.,
olashynm@gmail.com,ORCID ID: 0000-0002-9077-4805
Researcher ID: E-9762-2019
PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Theory of State and Law of the Faculty of Law,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Holynska M. I.,
marianna.yasinska@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-5865-5910
Researcher ID: G-9550-2019
PhD in Law, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Theory of State and Law
of the Faculty of Law,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

CERTAIN ASPECTS OF THE APPLICATION OF CRIMINAL PUNISHMENTS TO MINORS

Abstract. *Criminal delinquency of minors has remained an irresistible force for several centuries, and at the end of the last 20th century, its growth was noted.*

Criminal-legal measures to counter the criminal delinquency of minors are not the main ones. One cannot ignore the fact that the growth of juvenile delinquency occurs in conditions of intense social stratification of society, a significant decrease in the standard of living of a large part of the population, the unfavorable development of family and marital relations, and the growth of various manifestations of cruel treatment of minors. In such an environment, social, economic and preventive measures are of primary importance. However, when a criminal offense has already been committed, the question of criminal liability of a minor arises. In the criminal legal doctrines of various countries, the search for optimal answers to questions about: specifics of the purpose and limits of criminal responsibility for different age groups continues; the influence of the characteristics of children's psyche, its pathological deviations on the appointment of punishment; basic and special criteria for choosing certain types of punishment for minors in legislation and law enforcement practice; correlation of sentencing with restorative justice measures. A separate problem is the question of at what age stage and level of development of intellect and will a person becomes a subject of criminal legal relations and can bear responsibility for a criminal offense.

Key words: minor, punishment, criminal offense, sentence, protection of personal rights, execution of punishment.

JEL Classification: K 14
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-07

Постановка проблеми. Проблеми диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання неповнолітніх є завжди актуальними. Відомо, що кримінально-виконавчі установи та практика державного примусу не можуть бути визнані оптимальними засобами виховання неповнолітніх. Поряд з цим понад п'ять тисяч неповнолітніх осіб щороку в Україні засуджується за різні кримінальні правопорушення.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Ця позиція базується на міжнародно-правових актах, зокрема Декларації прав дитини, у преамбулі якої зазначається, що неповнолітні, у зв'язку з їх фізичною і розумовою незрілістю, потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій науці до інституту кримінального покарання, а також

проблем його призначення неповнолітнім зверталися багато відомих учених, у числі яких можна назвати з М.І. Бажанова, В.М. Бурдіна, Г. С. Гаверова, Т.І. Гончар, В.О. Глушкова, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денісову, Г.І. Забрянського, А.Ф. Зелинського, І.І. Карпеця, О.В. Козаченко, Г.А. Крігера, Н.Ф. Кузнєцову, Н.С. Лейкіну, Е.Б. Мельникову, Г.М. Міньковського, В.О. Навроцького, Є.С. Назімко, І.С. Ниючи, Л.А. Прохорова, Є.Ю. Полянського, О.О. Северина, М.А. Скрябіна, В.М. Стручкова, Ю.М. Ткачевського, А.П. Тузова, І.Я. Фойніцького, М.Д. Шаргородського та ін.

Постановка завдання. Основним завданням даного дослідження є проаналізувати особливості застосування окремих покарань до неповнолітніх за Кримінальним кодексом України та Кримінально-виконавчим кодексом України за вчинення кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК України) є значна кількість статей, що передбачають кримінальні правопорушення, потерпілими від яких можуть виступати лише неповнолітні (чи окремі їх категорії), або ж караність яких посилюється при вчиненні їх щодо неповнолітніх. Потерпілий, який характеризується відповідними рисами, є ознакою основних або кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів низки кримінальних правопорушень.

Разом із посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх Кримінальний Кодекс України передбачає специфіку вирішення цілої низки питань відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені самими неповнолітніми. Такі норми об'єднані у розділі XV Загальної частини КК України [3].

В чинному КК України вперше виділено ***розділ (XV),*** присвячений ***особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх***. Встановлюючи ці особливості законодавець виходив з того, що норми даного розділу повинні сприяти врахуванню вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку неповнолітніх, які вчинили злочин [3].

Необхідність виокремлення спеціальних норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з повнолітніми злочинцями, які розміщуються в окремих установах з відбування покарання, а з другого, – дає змогу обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення їх виправлення і ресоціалізації. Суспільство не має права висувати до неповнолітніх такі самі суворі вимоги, як до своїх дорослих членів. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є міри виховно-педагогічного, а не карального характеру.

Неповнолітніми визнаються особи, які досягли віку кримінальної відповідальності (тобто 16 років, а в передбачених КК України випадках 14 років), але яким ще не виповнилося 18 років.

Ст. 98 КК України передбачає вичерпний перелік видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітнього. Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК України *п'ять основних видів покарання*: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) арешт; 5) позбавлення волі на певний строк. Згідно з ч. 2 ст.98 КК України *два додаткових види покарання*: 1) штраф; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [3]. Це вдвічі менше порівняно з переліком основних та додаткових покарань, які можуть застосовуватись до дорослих осіб за вчинення ними злочинів. Майже всі види застосовуваних до неповнолітніх покарань (за винятком позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання) мають свої особливості порівняно з аналогічними видами покарань, застосовуваних до дорослих осіб. Загальна і основна їх особливість – менший розмір. Виходячи з положень ст. 98 КК України, до неповнолітніх не можуть застосовуватися: конфіскація майна, обмеження волі, довічне позбавлення волі, а щодо осіб, які на час постановлення вироку не досягли 16-річного віку, – також громадські і виправні роботи, арешт. Не можуть бути призначені неповнолітнім і такі специфічні покарання, як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні. У тих випадках, коли вказані покарання передбачені санкцією статті Особливої частини КК України, за якою засуджується неповнолітній, вони не призначаються, а натомість суд обирає покарання з інших, які названі в ст.98 КК України. Не можуть бути призначені неповнолітньому покарання, не вказані у ст. 98 КК України, і в порядку переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за вчинене кримінальне правопорушення (відповідно до ч. 1 ст. 69 КК України) [3].

Штраф може застосовуватись не до всіх неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, а лише до тих, які мають самостійний доход, власні кошти або майно (ч.1 ст. 99 КК України). Кримінальне покарання має особистісний характер. Тому закон передбачає певні заходи проти того, щоб штраф, призначений неповнолітньому, сплачувався за нього батьками чи іншими особами. З цією метою встановлено, що штраф застосовується лише щодо неповнолітніх, які можуть його сплатити за рахунок свого доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення. Самостійний доход неповнолітнього може складатися із заробітної плати при постійній чи тимчасовій роботі, що регулюється положеннями трудового законодавства, доходу від підприємницької діяльності, відсотків від акцій тощо. Власними коштами неповнолітнього можуть бути кошти на вкладах у банки, подаровані неповнолітньому чи одержані ним у спадок тощо. Власне майно – те, власником якого є неповнолітній (куплене ним, подароване чи залишене йому у спадок), в тому числі майно, що перебуває у спільній власності (стягнення штрафу може бути обернене на нього при можливості виділення долі неповнолітнього в натурі або в грошовому виразі і в межах цієї долі). Не може бути стягнення штрафу обернене на майно, що входить у Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком. Мінімальний розмір штрафу**,** який призначається неповнолітнім, відповідно до положень ст. 53 КК КК України складає 30 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Незважаючи на розмір санкції, яка передбачає покарання за вчинений неповнолітнім злочин, навіть у випадку передбачення покарання у виді штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, максимальний розмір штрафу для зазначеної категорії осіб становить 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. При призначенні кінцевого розміру покарання враховується майновий стан неповнолітнього. Штраф як вид покарання призначається до неповнолітніх як основне, так і додаткове покарання. Як додатковий вид покарання штраф до неповнолітніх застосовується лише в сукупності з іншим видом кримінального покарання. У разі відсутності у неповнолітнього самостійного доходу, власних коштів чи майна, на яке може бути звернено стягнення при вчиненні ним злочину, санкція якого передбачає лише основне покарання у виді штрафу понад 3 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, Кримінальний Кодекс допускає можливість застосування покарання у виді громадських робіт або виправних робіт. Так, до неповнолітнього віком від 16 до 18 років призначаються громадські роботи на строк від 30 до 120 годин, які полягають у виконанні ним робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати 2 годин на день.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 року. При цьому неповнолітній на момент призначення покарання з дотриманням відповідних вимог законодавства про працю повинен бути прийнятим на роботу за трудовим договором (контрактом) постійно чи тимчасово на строк, який відповідає принаймні тривалості призначеного покарання. Не може призначатися таке покарання тим неповнолітнім, при прийнятті яких на роботу не дотримано вимог трудового законодавства або які виконують роботу за цивільно-трудовим договором чи працюють тимчасово на термін, менший від тривалості виправних робіт. Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10 відсотків.

У ч.1 ст.100 КК України йдеться про громадські ро боти, а у ч.2 ст. 100 – про виправні роботи. Кожний з цих двох видів покарання може бути призначений неповнолітньому в віці від 16 до 18 років.Громадські роботи є основним видом покарання і в санкціях статей Особливої частини КК передбачені лише за злочини невеликої тяжкості. Строк громадських робітвід 30 год. до 120 год., а тривалість їх відбування неповнолітніми у вільний від роботи та навчання час – не більше 2 год. на день, тобто вдвічі менші, ніж для дорослих осіб. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року та розмір відрахувань із заробітку в доход держави від 5 до 10 відсотків, тобто вдвічі менші для неповнолітніх, ніж для дорослих, які вчинили кримінальні правопорушення. Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому, який на момент призначення покарання з дотриманням відповідних вимог законодавства про працю прийнятий на роботу за трудовим договором (контрактом) постійно чи тимчасово на строк, який відповідає принаймні тривалості призначеного покарання. Не може призначатися таке покарання тим неповнолітнім, при прийнятті яких на роботу не дотримано вимог трудового законодавства, або які виконують роботу за цивільно-трудовим договором чи

працюють тимчасово, на термін, менший від тривалості виправних робіт. Виправні роботи призначаються неповнолітнім, які досягли 16-річного віку. Ухилення від відбування громадських або виправних робіт є злочином проти правосуддя, передбаченим ч. 2ст. 389 КК України.

Арешт є основним видом покарання і може застосовуватись за проступки, санкція норми за вчинення якого передбачає таке покарання. Суд може застосувати арешт лише до тих неповнолітніх, яким на день постановлення вироку виповнилось шістнадцять років. Строк арешту як виду покарання для неповнолітніх суттєво менший, ніж для дорослих: нижня його межа менша вдвічі (15 діб), а верхня – в чотири рази (не більше 45 діб). Конкретний строк арешту визначає суд в межах санкції статті Особливої частини КК України. Арешт неповнолітні відбувають в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України – це арештні доми, де неповнолітні тримаються роздільно (ч. 2 ст. 15 КВК України) [4].

Позбавлення волі на певний строк, щодо неповнолітніх, є найтяжчим покаранням з тих, які можуть застосовуватись до неповнолітніх. Строки позбавлення волі неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, в КК України диференційовані залежно від категорії кримінального правопорушення. Покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків, передбачених пунктом 5 частини третьої цієї статті. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах. За чинним Кримінально-виконавчим кодексом України це виховні колонії (ст. 19 КВК України) [4].

Покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

2) за нетяжкий злочин – на строк не більше чотирьох років;

3) за тяжкий злочин – на строк не більше семи років;

4) за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років;

5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльність – це додаткове покарання, яке може бути застосоване судом до неповнолітнього правопорушника. Реально цей вид покарання може бути застосований щодо неповнолітніх у віці 16-17 років, оскільки саме в цьому віці вони фактично набувають юридичних прав займатися торговельною діяльністю, мати постійну роботу чи обіймати посади в навчальних закладах або громадських організаціях. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може стосуватися такої посадової або іншої діяльності неповнолітнього, при здійсненні якої або у зв'язку з якою було вчинене протиправне діяння.

При визначенні строку позбавлення неповнолітнього права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового виду покарання суд має виходити з того, що цей строк є таким же, як і для дорослих правопорушників, – від 1 до 3 років (ст. 55 КК України) [3].

Специфіка підходу до призначення покарання неповнолітнім, які вчинили злочини, відображена в ст. 103 КК України. Призначаючи покарання тнеповнолітньому, суд має, в першу чергу, керуватися загальними засадами призначення покарання, викладеними у статтях 65-67 КК України та обов'язково враховувати такі положення: 1) умови життя та виховання неповнолітнього; 2) вплив дорослих; 3) рівень розвитку неповнолітнього; 4) інші особливості особи неповнолітнього.

Врахування умов життя та виховання неповнолітнього включає оцінку матеріального становища сім'ї, взаємовідносини в сім'ї, з якою проживає неповнолітній, наявність батьків, їх поведінку, виконання ними обов'язків по вихованню неповнолітнього, наявність сварок, бійок, інших негативних проявів грубості, жорстокості до неповнолітнього; ставлення неповнолітнього до свого найближчого оточення, оцінка поведінки його оточення, умов та способів проведення дозвілля, канікул неповнолітнім; оцінка якості організації навчально-виховного процесу в навчальному закладі, де навчався неповнолітній, ставлення до нього з боку педагогів та колективів.

Ці обставини мають враховуватись судом при виборі міри покарання та ступеня його тяжкості (як і при вирішенні інших питань, зокрема, звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності чи від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Як показують дані педагогіки та психології, а також судова практика, є суттєва особистісна різниця між неповнолітніми віком 14-15 та 16-17 років, що теж має бути предметом уваги кримінального провадження щодо неповнолітнього.

Відповідно до вимог п. 2 ч.1 ст. 485 КПК України при провадженні досудового слідства та розгляді в суді кримінального провадження щодо неповнолітнього необхідно з'ясувати стан його здоров'я та загального розвитку. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. Якщо неповнолітній не міг усвідомлювати своїх дій або/та керувати ними, треба констатувати відсутність його вини при вчиненні забороненого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, а значить відсутність у вчиненому складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності. Притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності становило б об'єктивне інкримінування – відповідальність без вини. Якщо ж здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними певною мірою у розумово відсталого неповнолітнього збереглась, кримінальна відповідальність за вчинене ним кримінальне правопорушення не виключається, але має бути індивідуалізована.

Дійшовши висновку про необхідність призначення неповнолітньому реального покарання, суд має це зробити у межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 65), виходячи з принципу його необхідності й достатності для виправлення особи та попередження нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65).

Вийти за межі санкції статті Особливої частини КК України суд може при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень або вироків. Остаточне покарання у виді позбавлення волі в таких випадках не може перевищувати п'ятнадцяти років (ч. ст. 103) [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Сучасна кримінальна політика України зорієнтована на посилення протидії тяжким і особливо тяжким злочинам при одночасному пом'якшенні кримінальної відповідальності за не тяжкі злочини. Демократичні перетворення в Україні зумовили кардинальні зміни деяких принципових положень кримінальної політики. Серед її основоположних ідей стали визнаватися, в першу чергу, гуманізм і лібералізм. Проте, ідеї лібералізації і гуманізації правозастосовної практики у напрямку протидії злочинності повинні бути співвіднесені з сучасними реаліями і тенденціями практики диференціації відповідальності та індивідуального підходу до різних категорій злочинів і злочинців. Насамперед це стосується протидії злочинності неповнолітніх та питань справедливого поводження з останніми.

Необхідність виокремлення спеціальних норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з повнолітніми злочинцями, які розміщуються в окремих установах з відбування покарання, а з другого, – дає змогу обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення їх виправлення і перевиховання. Суспільство не має права висувати до неповнолітніх такі самі суворі вимоги, як до своїх дорослих членів. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є міри виховно-педагогічного, а не карального характеру. В чинному КК України вперше виділено розділ (XV), присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Встановлюючи ці особливості законодавець виходив з того, що норми даного розділу повинні сприяти врахуванню вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення.

У розділі XV КК України передбачено лише особливі, менш суворі, більш гуманні умови кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення порівняно з дорослими правопорушниками. Окрім цього розділу особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх знаходять відображення і в деяких нормам інших розділів Загальної частини КК України, а саме IV КК України – щодо віку кримінальної відповідальності (ст. 22), X – щодо незастосування таких покарань, як обмеження волі (ч. 3 ст. 61) та довічне позбавлення волі (ч. 2 ст.64) до неповнолітніх, а виправних робіт (ч. 2 ст. 57) та арешту (ч. 3 ст. 60) до неповнолітніх, які не досягли 16 років, XI – щодо врахування вчинення злочину неповнолітнім як обставини, що пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 66) [3].

Разом з тим розділ XV КК України знаходиться в єдиній системі КК, є складовою Загальної частини КК України, і його норми нерозривно пов'язані з її основними положеннями щодо завдань кримінального закону, підстав кримінальної відповідальності (підстава кримінальної відповідальності у неповнолітніх єдина з дорослими – вчинення особою суспільно

небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК (ч. 1 ст. 2). Необхідним компонентом суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є вина. Якщо внаслідок розумової відсталості, не пов'язаної з психічним захворюванням, неповнолітній не міг усвідомити значення своїх дій або/та не міг керувати ними (на необхідності з'ясування стану здоров'я та розумового розвитку неповнолітнього наголошує ст. 485 КПК України) [5], у вчиненому ним суспільно-небезпечному діянні відсутня вина, а значить і склад кримінального правопорушення як підстава для притягнення до кримінальної відповідальності), дії закону про кримінальну відповідальність у просторі та часі, поняття кримінального правопорушення та класифікація кримінальних правопорушень, стадій вчинення умисного кримінального правопорушення, співучасть у кримінальному правопорушенні, обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння та інших загальних положень, що однаковою мірою стосуються як повнолітніх, так і неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Інакше кажучи, існує потреба в зверненні до загальних норм КК України, що регулюють певні кримінально-правові відносини, та спеціальних норм розділу XV КК України для врахування специфіки відповідальності неповнолітніх (при кримінально-правовій оцінці неповнолітніх та вирішенні питання про методи державного реагування на них).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Офіційний текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. Ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Кримінальний кодекс України : Офіційний текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Офіційний текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Офіційний текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Антипов В. Проблеми застосування до неповнолітніх певних видів кримінального покарання. *Підприємництво, господарство і право.* 2004. № 8. С. 134-137.

7. Костенко О. Ю. Питання кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Львівський інститут внутрішніх справ.* 2003. № 2 (1). С. 240-242.

8. Коталейчук С. П. Особливості притягнення неповнолітніх до юридичної відповідальності. *Науковий вісник КНУВС.* 2006. Вип. 4. С. 76-85.

9. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.І. Борисова, В.Я. Тація та В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. І допов. Х. : Право, 2015. 528 с.

10. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частина (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. / А.В. Савченко, Ю.Л. Шуляк. К. : «Центр учбової літератури, 2015. 321 с.

11. Шалгунова С. А. Кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх. *Право і суспільство.* 2005. № 2. С. 58-63.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy : Ofitsijnyj tekst. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Konventsiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r. Ratyfikovana Ukrainoiu 27 liutoho 1991 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

3. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy : Ofitsijnyj tekst. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

4. Kryminal'no-vykonavchyj kodeks Ukrainy : Ofitsijnyj tekst. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15.

5. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy : Ofitsijnyj tekst. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Antypov V. Problemy zastosuvannia do nepovnolitnikh pevnykh vydiv kryminal'noho pokarannia. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2004. № 8. S. 134-137.

7. Kostenko O. Yu. Pytannia kryminal'noi vidpovidal'nosti nepovnolitnikh. L'vivs'kyj instytut vnutrishnikh sprav / Visnyk. 2003. № 2 (1). S. 240-242.

8. Kotalejchuk S. P. Osoblyvosti prytiahnennia nepovnolitnikh do iurydychnoi vidpovidal'nosti. Naukovyj visnyk KNUVS. 2006. Vyp. 4. S. 76-85.

9. Kryminal'ne pravo Ukrainy : Zahal'na chastyna : pidruchnyk / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. ; za red. V.I. Borysova, V.Ya. Tatsiia ta V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., pererobl. I dopov. Kh. : Pravo, 2015. 528 s.

10. Kryminal'ne pravo Ukrainy. Zahal'na ta Osoblyva chastyna (u skhematychnykh diahramakh) : navch. posib. / A.V. Savchenko, Yu.L. Shuliak. K. : «Tsentr uchbovoi literatury, 2015. 321 s.

11. Shalhunova S. A. Kryminal'na vidpovidal'nist' ta pokarannia nepovnolitnikh. Pravo i suspil'stvo. 2005. № 2. S. 58-63.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2022

УДК 342.9

Хоменко І. В.,
ORCID ID: 0000-0003-1742-8428
здобувач, Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ

ОЦІНКА ВИХІДНИХ ДАНИХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. *Метою статті є виокремити параметри слідчих ситуацій, як складаються під час проведення НСРД в умовах особливого режиму досудового розслідування, за критеріїв оцінки: категорії осіб, які вчинюють злочини в умовах воєнного стану; види злочинів, які притаманні для вчинення кожною з зазначених категорій; види НСРД, які є найбільш ефективними для проведення у зазначених ситуаціях. У статі виокремлено параметри слідчих ситуацій, як складаються під час проведення НСРД в умовах особливого режиму досудового розслідування, до критеріїв оцінки яких віднесено: категорії осіб, які вчинюють злочини в умовах воєнного стану; види злочинів, які притаманні для вчинення кожною з зазначених категорій; види НСРД, які є найбільш ефективними для проведення у зазначених ситуаціях. Особи – як об'єкти НСРД класифіковані за певними параметрами, а саме – суб'єктний (за родом діяльності; наявністю можливості вчинювати злочин; за визначеними параметрами соціально-кримінологічної характеристики; наявністю побічних даних, що вказують на їх участь у вчиненні злочину); об'єктний (знаходження у певному місці, наприклад за місцем знаходження радіообладнання тощо); рольовий (виконання конкретних функцій, наприклад у окупаційній адміністрації тощо); тактичний (з огляду на можливість проведення відносно особи певної НСРД); кваліфікаційний (можливість кваліфікації дій особи за певними статтями КК). Визначені конкретні НСРД, найбільш доцільні для проведення у певних ситуаціях, саме: (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку; установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу); спостереження за особою в публічно доступних місцях.*

Ключові слова: особливий режим, досудове розслідування, негласні слідчі (розшукові) дій, вихідні дані, оцінка.

Khomenko I. V.,
ORCID ID: 0000-0003-1742-8428
External Postgraduate Student, Scientific Institute of Public Law, Kyiv

ASSESSMENT OF INITIAL DATA DURING UNDERCOVER INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE CONDITIONS OF A SPECIAL REGIME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Abstract. *The purpose of the article is to single out the parameters of investigative situations, as they are formed during the conduct of the SIRA in the conditions of a special regime of pre-trial investigation, according to the evaluation criteria: categories of persons who commit crimes under martial law; types of crimes that are inherent in the commission of each of the specified categories; types of SIRA, which are the most effective for carrying out in the specified situations. In the article, the parameters of investigative situations, as they are formed during the conduct of the SIRA in the conditions of a special regime of pre-trial investigation, are highlighted in the assessment criteria of which include: categories of persons who commit crimes under martial law; types of crimes that are inherent in the commission of each of the specified categories; types of SIRA, which are the most effective for carrying out in the specified situations. Persons – as objects of the SIRA are classified according to certain parameters, namely – subject (by type of activity; the presence of the opportunity to commit a crime; according to certain parameters of social and criminological characteristics; the presence of collateral data indicating their participation in the commission of a crime); object (being in a certain place, for example, at the location of radio equipment, etc.); role (performance of specific functions,*

for example, in the occupation administration, etc.); tactical (taking into account the possibility of conducting a certain SIRA against a person); qualifying (possibility of qualifying a person's actions under certain articles of the Criminal Code). Specific SIRA , most expedient for carrying out in certain situations, are defined, namely: (audio-, video control of a person; removal of information from electronic communication networks – control of telephone conversations, removal of information from communication channels; establishment of the location of radio equipment (radio-electronic means); monitoring of by a person in publicly accessible places.

Key words: special regime, pre-trial investigation, undercover investigative (detective) actions, initial data, evaluation.

JEL Classification: K 14
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-08

Постановка проблеми. Фактично, кінцевою метою НСРД є отримання доказів вчинення злочинів. Можна констатувати, що правоохоронні органи вимушені досягати цих цілей в певній (досі не відомій) обстановці, користуючись при цьому набором «інструментарію» (власне НСРД), які ледве «заточені» під виконання поставлених завдань. Початок збройної агресії рф обумовив появу факторів, з якими раніш не стикалися правоохоронні органи. І які впливають на процес проведення НСРД і саме в умовах особливого режиму досудового розслідування під час воєнного стану, а саме: втрату правоохоронним органами контролю над окремими територіями України, що призвело до неможливості виконання функціональних обов'язків судами; фізична відсутність легітимних органів правопорядку на непідконтрольних територіях, що обумовило неможливість фізичного доступу для проведення ряду НСРД; небезпека для суб'єктів проведення НСРД, що унеможливило як проведення НСРД, так і здійснення досудового розслідування в цілому; неможливість проведення ряду НСРД та можливість уникнення покарання (або взагалі – притягнення до кримінальної відповідальності) у зв'язку з міграцією осіб на непідконтрольні Україні території; руйнування будівель (приміщень) правоохоронних органів і як наслідок – знищення кримінальних процесуальних документів, які необхідні для проведення НСРД; фізична відсутність суддів, які надають дозвіл на проведення НСРД у зоні бойових дій, що обумовило необхідність змінити порядок отримання таких дозволів; обмежені можливості правоохоронних органів, що змушує залучати до проведення НСРД інших суб'єктів, процесуальна процедура залучення яких на разі не визначена; різке зростання рівня злочинів, які вчинюються комбатантами, членами ДРГ, тобто тим особами отримання інформації (необхідною для проведення НСРД відносно них) про яких є утрудненою (оскільки правоохоронна система не «пристосована» до таких дій); відсутність відповідних правових норм (або їх пристосованість до умов «мирного» часу), що обумовлює необхідність швидкого створення правової бази для проведення НСРД в умовах воєнного часу; відсутність досвіду проведення НСРД в умовах дії особливих правових режимів; віднесення деяких осіб (наприклад – військовослужбовців рф) до суб'єктів, дії яких кваліфікуються за КК України тільки у разі вчинення ними кримінальних злочинів, а власне бойові дії до таких не відносяться, що обумовлює використання для виокремлення підстав проведення НСРД інших правових джерел (окрім КК, КПК України); обмеження дії нормативних актів (що регламентують проведення НСРД в особливих умовах) у часі та у просторі.

Власне, якщо не «з'являються» нові інструменти, то необхідно змінювати, вдосконалювати методику використання тих, що є у розпорядженні. Для цього під час проведення НСРД необхідно оцінити ситуацію, що склалася в результаті вчинення певного злочину з врахуванням появи нових факторів.

Стан наукових досліджень. Науковці стисло розглядали особливості проведення НСРД у рамках досудового розслідування в умовах особливого режиму [1], відзначаючи [2, с. 26] що, після початку конфлікту з рф у 2014 році було внесено лише одну зміну у КПК, що регламентувала проведення НСРД і яка фактично полягала у «заміщенні» особи яка надавала дозвіл на їх проведенні [3], і тільки після початку військової агресії у вигляді повномасштабних бойових дій, і відповідно появи нагальної необхідності в отриманні легітимного правового інструментарію для фіксації дій осіб, які вчинювали злочини в цих умовах почалися швидкі зміни нормативно – правового регулювання як окремих інститутів кримінального процесу взагалі так і інституту НСРД

зокрема [4; 5]. У комплексі не розглядалися параметри оцінки слідчої ситуації, які обумовлюють проведення певних НСРД в умовах особливого режиму досудового розслідування.

Мета статті – виокремити параметри слідчих ситуацій, як складаються під час проведення НСРД в умовах особливого режиму досудового розслідування, за критеріїв оцінки: категорії осіб, які вчинюють злочини в умовах воєнного стану; види злочинів, які притаманні для вчинення кожною з зазначених категорій; види НСРД, які є найбільш ефективними для проведення у зазначених ситуаціях.

Основний зміст. Слідчу ситуацію проведення НСРД у тактичному аспекті можна розглядати як систему взаємопов'язаних умов, що впливають на створення та реалізацію типізованих груп тактичних прийомів проведення НСРД. Обрання тієї або іншої НСРД та тактики їх проведення залежить від параметрів слідчої ситуації. З точки зору проведення НСРД, для обрання тактики, необхідно оцінювати ряд параметрів, аналіз яких дозволить скорелювати вихідні дані для прийняття рішення щодо застосування НСРД у певній слідчий ситуації. До таких параметрів ми відносимо наступні (виокремлено з точки зору реалізації логічних пар): місцезнаходження особи (відоме або не відоме; є можливість фізичного доступу, або така можливість відсутня); наявність інформації про володіння або використання особою радіоелектронного засобу (наявність радіоелектронного засобу у конкретної встановленої особи або не встановленої особи; володіння або користування таким засобом; засіб знаходиться у легітимному володінні або отриманий шляхом вчинення злочину); наявність інформації про володіння або використання особою ЕОМ (наявність засобу у конкретної встановленої особи або не встановленої особи; володіння або користування таким засобом; засіб знаходиться у легітимному володінні або отриманий шляхом вчинення злочину); види злочинів, які вчинює особа (наявність інформації про конкретні факти злочинів або інформації, що конкретна особа займається злочинною діяльністю взагалі); наявність у володінні особи нерухомості (відомо де особа проживає або така інформація відсутня); наявність агентурних підходів до особи (в оточенні особи є конфіденти або необхідна інфільтрація конфідента в близьке оточення особи); обізнаність особи з методами негласної роботи (обізнана або не обізнана). Звісно цінність цих параметрів значно збільшиться у випадку коли оцінюється конкретна слідча ситуація, але таких ситуацій може скластися нескінченна множина, і тому, з огляду на обмежений об'єм статті аналіз всіх варіантів розвитку ситуацій не вдається можливим. Тому ми зазначені критерії оцінюємо з точки зору визначення категорій осіб, які можуть вчинити певний злочин, можливу кваліфікацію їх дій та перелік НСРД, які найбільш доцільний для проведення під час фіксації їх дій:

– посадові особи держави-агресора (та/або інших країн, які приймають участь у збройній агресії) – особи знаходяться на територіях не підконтрольних уряду України, поза зони її юрисдикції. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437); застосування зброї масового знищення (ст. 439); розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440); екоцид (ст. 441); геноцид (ст. 442) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД (у період коли вони знаходяться на тимчасово окупованій території України): зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України), установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України) [7];

– військові рф (та інших військових формувань, які відносяться до цієї категорії) – комбатанти, які вчинили військові злочини, знаходячись у зоні бойових дій або/та на окупованій території України. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: порушення законів та звичаїв війни (ст. 438); умисне вбивство (ст. 115); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121); катування (ст. 127); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146); насильницьке зникнення (ст. 146^{1}); захоплення заручників (ст. 147); зґвалтування (ст. 152); сексуальне насильство (ст. 153); крадіжка (ст. 185); грабіж (ст. 186); розбій (ст. 187); вимагання (ст. 189); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського

порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348); захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України [7];

– члени диверсійно-розвідувальних груп, терористи, тобто особи, які є виконавцями силових (військових) дій на території України, яка (у момент вчинення злочину) підконтрольна уряду України. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: умисне вбивство (ст. 115); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121); катування (ст. 127); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсія (ст. 113); шпигунство (ст. 114); терористичний акт (ст. 258); напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443); злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444); порушення законів та звичаїв війни (ст. 438); незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263); незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 365) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) [7];

– особи, які організовують підтримку країни-агресора (п'ята колона), і діють на території України, що підконтрольна уряду України. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); фінансування дій вчинених з метою насильницької зміни або повалення конституційного строю або захвату державної влади, зміни кордонів території або кордонів України (110[2)]; державна зрада (ст. 111); втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258[1]); створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258[3]); фінансування тероризму (ст. 258[5]); створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); моніторинг банківських рахунків (ст. 269[1] КПК України) [7];

– особи, які є пособниками країни-агресора, і діють на території України, що підконтрольна уряду України. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: пособництво державі-агресору (ст. 111^2); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114^1); несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114^2); публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258^2); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262); незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263^1); сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258^4); масові заворушення (ст. 294); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя ст. 379) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); моніторинг банківських рахунків (ст. 269^1 КПК України); спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) – оперативна закупка, контрольована поставка, імітування обстановки злочину [7];

– особи, які є пособниками країни-агресора, і діють на окупованих територіях України, але знаходяться в її юрисдикції. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: колабораційна діяльність (ст. 111^1); пособництво державі-агресору (ст. 111^2); шахрайство (ст. 190); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191); контрабанда (ст. 201) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); моніторинг банківських рахунків (ст. 269^1 КПК України) [7];

– особи, які вчиняли кримінальні правопорушення проти власності у місцях, де відбувалися бойові дії. Для цієї категорії найбільш притаманно вчинення наступних злочинів: мародерство (ст. 432 КК України); крадіжка (ст. 185); грабіж (ст. 186); розбій (ст. 187); вимагання (ст. 189) [6]. Найбільш доцільним для фіксації злочинних дій цієї категорії осіб є проведення наступних НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України); спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) [7].

Можна констатувати:

– найбільш часто в умовах дії особливого режиму досудового розслідування проводяться НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України); установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України; спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України)(контрольована поставка, оперативна закупка);

– рідше в умовах дії особливого режиму досудового розслідування проводяться НСРД: аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України); спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);

– жодного разу не було проведено моніторинг банківських рахунків (ст. 269[1]КПК України).

Звісно, кожна слідча ситуація та її параметри (умови) є одиничною і не повторюється в ідеальному збігу, але зазначений вище підхід надає можливість зафіксувати найбільш часто повторювані збіги та на підставі їх аналізу виокремити НСРД, які є найбільш ефективними для фіксації злочинних дій вищезазначених категорій осіб в умовах особливого (воєнного) стану. Як доведено вище основним компонентом для прийняття рішення про проведення певної НСРД та тактики її проведення – є саме визначення категорії певної особи, яку необхідно оцінити за певними параметрами для прийняття рішення щодо тактичних прийомів НСРД. Наприклад, для категорії колабарціоністів або організаторів підтримки агресії рф у середині країни важливими параметрами є: сфера політичних, ідеологічних та релігійних відношень; націоналістичні рухи (на які особи спираються); родинні та земляцькі зв'язки лідерів, організаторів та активних учасників цих формувань; зв'язки в сфері економіки та фінансів; дні свят, ювілеїв та особливих дат в середовищі членів терористичних організацій [8, с. 236] тощо. Для інших категорій важлива інша інформація, наприклад для ДРГ, терористичних груп, інших виконавців – не мають значення їх політичні погляди, але є необхідність визначення їх особистості, місцезнаходження, конкретні терористичні, диверсійні дії – для чого необхідно основні зусилля звертати на виявлення фактів незаконного обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин; радіопереговори між цими групами та їх членами; відслідковування переміщених осіб, що викликають оперативний інтерес [9, с. 90-97] тощо.

Висновки. Ситуація, яка складається під час підготовки та проведення НСРД, обумовлює необхідність отримання певної інформації про ознаки злочину, фіксації фактичних даних, що підтверджують подію злочину та участь у його вчиненні конкретних осіб. В залежності від умов, приводів та підстав проведення НСРД, виокремлюються категорії осіб, відносно яких здійснюється НСРД у період дії особливих режимів досудового розслідування з врахуванням певних критеріїв (громадянство особи, територія знаходження та місце вчинення злочину, можливість фізичного доступу до особи, можливість ідентифікації особи, можливість ідентифікації технічних засобів зв'язку у власності або користуванні певної особи, функції особи (у тому числі відношення до військової служби) на момент вчинення злочину та на момент проведення НСРД. Особи – об'єкти НСРД класифікуються за певними параметрами, а саме – суб'єктний (за родом діяльності; наявністю можливості вчинювати злочин; за визначеними параметрами соціально – кримінологічної характеристики; наявністю побічних даних, що вказують на їх участь у вчиненні злочину); об'єктний (знаходження у певному місці, наприклад за місцем знаходження радіообладнання тощо); рольовий (виконання конкретних функцій, наприклад у окупаційній адміністрації тощо); тактичний (з огляду на можливість проведення відносно особи певної НСРД); кваліфікаційний (можливість кваліфікації дій особи за певними статтями КК). З огляду на визначені вище категорії та надані критерії оцінки, здійснюється попередня кваліфікація дій особи та визначаються конкретні НСРД, найбільш доцільні для проведення у певних ситуаціях, найбільш доцільними з яких є комплекс НСРД, а саме: (адіо- відеоконтроль особи; зняття інформації з електронних

комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, зняття інформації з каналів зв'язку; установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу); спостереження за особою в публічно доступних місцях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. URL: https://justtalk.com.ua/post/naukovo-praktichnij-komentar-do-statti-615-kriminalnogo-protsesualnogo-kodeksu-ukraini

2. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення : дис. … канд. юрид. наук:12.00.09 Харків, 2018. 263 с.

3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1631-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 39. Ст. 2008.

4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» що до додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 3 бер. 2022 р. № 2111-IX URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show.

5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам: Закон України від 15 бер. 2022 р. № 2137-IX. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25-26. Ст.131.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Голос України* від 19.05.2012. № 90-91.

8. Тагієв С. Р. Підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Запорізького національного університету*. *Сер. Юридичні науки.* 2015. № 2(1). С. 233-239.

9. Тагієв С. Р. Протидія тероризму оперативно-розшуковими заходами та негласними слідчими (розшуковими) діями в зоні проведення антитерористичної операції. *Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України*.2016. № 1 (59). С. 90–97.

REFERENCES:

1. Hloviuk I., Teteriatnyk H., Rohalska V., Zavtur V. Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii chy zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii ta/abo inshykh derzhav proty Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Elektronne vydannia. Lviv-Odesa, 2022. Stanom na 25 bereznia 2022. 31 s. URL:https://justtalk.com.ua/post/naukovo-praktichnij-komentar-do-statti-615-kriminalnogo-protsesualnogo-kodeksu-ukraini

2. Lazukova O. V. Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia: dys. … kand. yuryd. nauk:12.00.09 Kharkiv, 2018. 263 s.

3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvoho rezhymu dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterorystychnoi operatsii : Zakon Ukrainy vid 12 serp. 2014 r. № 1631-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 39. St. 2008.

4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro poperednie uviaznennia» shcho do dodatkovoho rehuliuvannia zabezpechennia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 3 ber. 2022 r. № 2111-IX. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show.

5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro elektronni komunikatsii» shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia «za hariachymy slidamy» ta protydii kiberatakam: Zakon Ukrainy vid 15 ber. 2022 r. № 2137-IX URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show.

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25-26. St. 131.

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Holos Ukrainy vid 19.05.2012. № 90-91.

8. Tahiiev S. R. Pidstavy provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky. 2015. № 2(1). S. 233-239.

9. Tahiiev S. R. Protydiia teroryzmu operatyvno-rozshukovymy zakhodamy ta nehlasnymy slidchymy (rozshukovymy) diiamy v zoni provedennia antyterorystychnoi operatsii. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii Sluzhby bezpeky Ukrainy. 2016. № 1 (59). S. 90–97.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 340.1

Фіцик С. О.,
grabalv@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1236-0359,
Researcher ID: ABA-7620-2021,
к.ю.н., доцент кафедри цивільного і господарського права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Фонарюк О. Ю.,
o.fonariuk@college.cv.ua, ORCID ID: 0000-0002-2340-8872
Researcher HGU -5495-2022
к.ю.н., доцент кафедри цивільного і господарського права та процесу,
Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ОСОБЛИВОСТІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ПРАВОВИХ АКТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. *Відповідно до статті 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців. Порядок примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) також регламентовано Законом України «Про виконавче провадження».*

Розглянуто умови звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника у довоєнний час.

Встановлено доцільність внесених змін до законодавства, щодо процедури виконання деяких правових актів у виконавчому провадженні під час воєнного стану.

Визначено інформацію щодо зміни місцезнаходження органів державної виконавчої служби або про визначення органу державної виконавчої служби, на який покладатиметься повноваження з примусового виконання рішень, місцем виконання яких є тимчасово окупована територія України.

Аргументовано заборону відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України, а також прилеглих до неї територій.

Встановлено процедуру переривання строків у виконавчому провадженні та їх відновлення після завершення воєнного стану.

Зроблено висновок щодо необхідності припинення звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (крім рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни російської федерації).

Ключові слова: виконавче провадження, заробітна плата, пенсія, стипендія, заборгованість, сума стягнення, строки, боржник, податки, збори, арешт.

Fitsyk S. O.,
grabalv@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1236-0359,
Researcher ID: ABA-7620-2021,
PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Civil and Commercial Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Fonariuk O. Yu.,
o.fonariuk@college.cv.ua, ORCID ID: 0000-0002-2340-8872
Researcher HGU -5495-2022
PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Civil and Commercial Law and Procedure,
Lviv University of Trade and Economics, Lviv

FEATURES OF FORCED EXECUTION OF CERTAIN LEGAL ACTS DURING MILITARY STATE

Abstract. *According to Article 1 of the Law of Ukraine "On Bodies and Persons Enforcing Court Decisions and Decisions of Other Bodies", the enforcement of court decisions and decisions of other bodies (officials) is entrusted to the bodies of the state executive service and to those specified by the Law of Ukraine "On Executive proceedings" cases – on private executors. The procedure for enforcement of court decisions and decisions of other bodies (officials) is also regulated by the Law of Ukraine "On Executive Proceedings»*

The conditions for collection of wages, pensions, stipends and other incomes of the debtor in the pre-war period are considered.

The expediency of the amendments to the legislation regarding the procedure for the execution of some legal acts in executive proceedings during martial law has been established.

The information on the change of location of the bodies of the state executive service or on the determination of the body of the state executive service, which will rely on the authority to enforce decisions, the place of execution of which is the temporarily occupied territory of Ukraine, is determined.

The prohibition of opening executive proceedings and taking measures to enforce decisions on the territory of territorial communities located in the area of military (combat) actions or under temporary occupation, encirclement (blockade), according to the list approved by the central executive body, which ensures the formation of and implements state policy on issues of the territory of Ukraine temporarily occupied by the russian federation, as well as its adjacent territories.

The procedure for interrupting the terms in executive proceedings and their restoration after the end of martial law has been established.

A conclusion was made regarding the need to stop the enforcement of the debtor's salary, pension, stipend, and other income (except for alimony enforcement decisions and decisions for which the debtors are citizens of the Russian Federation).

Key words: executive proceedings, salary, pension, stipend, debt, recovery amount, terms, debtor, taxes, fees, arrest.

JEL Classification: K 30
DOI: https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-12-09

Актуальність теми. З настання повномасштабного вторгнення рф на територію України багато змін відбулося у житті наших громадян. Ці зміни торкнулися як питань безпеки так і згубно вплинули на інші сфери життя. Однак, питання стягнення заборгованості після відкриття виконавчого провадження залишилося можливим навіть тоді, коли боржник або його майно знаходиться на тимчасово окупованих територіях. Тому Міністерство юстиції України здійснило розподіл тих рішень, місцем виконання яких є тимчасово окупована територія. Це необхідні дії, які дозволяють дещо врегулювати виконання судових рішень на час воєнного стану, в такий спосіб захистивши національні інтереси [2].

До початку війни більшість громадян України були працевлаштовані, а на теперішній час, лише третина працює у звичному режимі, більшість втратили своє місце праці як і місце проживання, а також частина громадян перебуває за межами території України. Саме тому, щоб хоча б якось адаптувати боржників до нових реалій

життя, законодавець запропонував певні зміни у законодавство, які стосуються виконавчого провадження. Тому тепер фізичні особи можуть здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, без урахування такого арешту за умови, якщо сума стягнення за виконавчим документом не перевищує 100 тисяч гривень.

Також існує обмеження, щодо звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (крім рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни російської федерації), а також з'явилася умова щодо переривання строків та їх встановлення з дня припинення або скасування воєнного стану. Проте, щоб захистити права не тільки боржників, а й стягувачів, такі виконавчі провадження і далі залишаються обов'язкові до виконання на території України.

Мета статті – аналіз процедури здійснення примусового виконання деяких правових актів під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із вторгненням російської федерації та дією на території України воєнного стану, Верховною Радою України було внесено багато змін та доповнень до Закону України «Про виконавче провадження» та Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Такі зміни суттєво вплинули на процедуру здійснення виконавчого провадження, а в окремих випадках примусове виконання деяких правових актів стало неможливим.

Якщо аналізувати норми діючих Законів у довоєнний час, то згідно статті 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», примусове виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених Законом України «Про виконавче провадження» випадках – на приватних виконавців [3].

Порядок примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) також регламентовано Законом України «Про виконавче провадження» [4].

Розглянемо умови звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника, які передбачені ст. 68 Закону України «Про виконавче провадження». Відповідна процедура стягнення у довоєнний час передбачалася тоді, коли були відсутні кошти на рахунках у банках чи інших фінансових установах, відсутнє чи недостатня кількість майна боржника для покриття в повному обсязі належних до стягнення сум, а також у разі виконання рішень про стягнення періодичних платежів [4].

За іншими виконавчими документами виконавець мав право звернути стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника без застосування заходів примусового звернення стягнення на майно боржника – за письмовою заявою стягувача або за виконавчими документами, сума стягнення за якими не перевищує *п'яти* мінімальних розмірів заробітної плати (мінімальна заробітна плата з 01.10.22 р. становить 6700 грн.).

Про звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи боржника виконавець виносив постанову, яка надсилалася для виконання підприємству, установі, організації, фізичній особі, фізичній особі – підприємцю, які виплачують боржнику відповідно заробітну плату, пенсію, стипендію та інші доходи.

Відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника здійснювалося відповідно до ст. 69 цього ж Закону [4].

Так, підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці здійснювали відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника і перераховували кошти стягувачу в строк, встановлений для здійснення зазначених виплат боржнику, а в разі якщо такий строк не встановлено, – до десятого числа місяця, наступного за місяцем, за який здійснювалося стягнення. Такі підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці щокварталу надсилали виконавцю звіт про здійснені відрахування та виплати за формою, встановленою Міністерством юстиції України.

У разі припинення перерахування коштів стягувачу підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці не пізніш як у триденний строк повідомляли виконавцю про причину припинення виплат та зазначають нове місце роботи, проживання чи навчання боржника, якщо воно відоме.

Контроль за правильним і своєчасним відрахуванням із заробітної плати та інших доходів боржника здійснювався виконавцем за власною ініціативою, в тому числі за заявою стягувача шляхом перевірки правильності та своєчасності відрахувань підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами та фізичними

особами – підприємцями, з якими боржник перебуває у трудових відносинах, про що складався відповідний акт.

Якщо боржник працював на роботах із періодичним нарахуванням заробітної плати (сезонні роботи в сільському господарстві, на риболовецьких та рибопереробних підприємствах тощо), відрахування проводилися в міру нарахування заробітної плати. Якщо боржник працював за сумісництвом на кількох підприємствах, відрахування проводилися із заробітку за кожним місцем роботи на підставі окремо винесених виконавцем постанов [4].

Якщо боржник працював у фізичної особи або фізичної особи – підприємця, у якого немає бухгалтера та рахунку в банку, утримані кошти із заробітку боржника перераховувалися на рахунок органу державної виконавчої служби, рахунок приватного виконавця безпосередньо цими особами.

Звіт про здійснені відрахування та виплати долучався до матеріалів виконавчого провадження.

Після надходження до виконавця звіту про здійснення відрахування та виплати у зв'язку зі звільненням боржника виконавець не пізніше наступного робочого дня вносив інформацію про стягнення коштів до виконавчого документа шляхом проставляння відповідної відмітки та до автоматизованої системи виконавчого провадження.

Відповідно до ст. 70 Закону розмір відрахувань із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника вираховувався з суми, що залишається після утримання податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [4].

Із заробітної плати боржника могло бути утримано за виконавчими документами до погашення у повному обсязі заборгованості:

– відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю особи, у зв'язку з втратою годувальника, майнової та/або моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, – *50* відсотків;

– за іншими видами стягнень, якщо інше не передбачено законом, – *20* відсотків.

З пенсії могло бути відраховано не більш як *50* відсотків її розміру на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств, установ і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках [4].

За іншими видами стягнень могло бути відраховано не більш як *20* відсотків пенсії. Загальний розмір усіх відрахувань під час кожної виплати заробітної плати та інших доходів боржника не могло перевищувати *50* відсотків заробітної плати, що мала бути виплачена працівнику, у тому числі у разі відрахування за кількома виконавчими документами. Це обмеження не поширювалося на відрахування із заробітної плати у разі відбування боржником покарання у виді *виправних робіт і стягнення аліментів на неповнолітніх дітей*. У таких випадках розмір відрахувань із заробітної плати не міг перевищувати *70* відсотків [5].

Однак, внаслідок внесення відповідних змін, вже особливості примусового виконання деяких рішень у період воєнного стану було визначено пунктом 10.2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» вищезгаданого Закону, відповідно до якого тимчасово, на період до припинення або скасування воєнного стану на території України:

– фізичні особи можуть здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, без урахування такого арешту за умови, якщо сума стягнення за виконавчим документом не перевищує 100 тисяч гривень;

– юридичні особи-боржники можуть здійснювати видаткові операції з рахунків, на кошти яких накладено арешт органами державної виконавчої служби, приватними виконавцями, виключно для виплати заробітної плати в розмірі не більше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати в місяць на одного працівника такої юридичної особи, а також сплати податків, зборів та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

– припиняється звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника (крім рішень про стягнення аліментів та рішень, боржниками за якими є громадяни російської федерації);

– визначені цим Законом строки переривають та встановлюються з дня припинення або скасування воєнного стану;

– зупиняється дія постанов державних виконавців про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та холодною

зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, спорядженими гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії [4].

Зупиняється у період дії воєнного стану вчинення виконавчих дій у виконавчих провадженнях з виконання:

– рішень (крім рішень за позовами фізичних осіб про стягнення заробітної плати, грошового забезпечення військовослужбовців), боржниками за якими є підприємства оборонно-промислового комплексу, визначені в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, які входять до складу Збройних Сил України;

– рішень про стягнення з фізичної особи заборгованості за житлово-комунальні послуги в територіальних громадах, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають чи перебували у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) відповідно до переліку, затвердженого наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, або якщо стягнення за житлово-комунальні послуги здійснюється щодо нерухомого майна, яке є місцем постійного проживання такої фізичної особи і було знищено або пошкоджено внаслідок воєнних (бойових) дій (абзац дванадцятий пункту 10.2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону) [4].

Дія заборони, встановленої абзацом дванадцятим пункту 10.2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, не поширюється на рішення, стягувачами за якими є держава, органи Пенсійного фонду України, інші державні цільові фонди, суб'єкти, визначені в абзаці дванадцятому цього пункту, а також на рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок кримінального правопорушення [4].

Забороняється у період дії воєнного стану примусове виконання виконавчих написів нотаріусів.

Забороняється відкриття виконавчих проваджень та вжиття заходів примусового виконання рішень на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України, а також прилеглих до неї територій [4].

Порядок направлення державними виконавцями платіжних вимог на примусове списання коштів у період дії воєнного стану визначається Міністерством юстиції України.

Крім того, абзацом сімнадцятим пункту 10.2 розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону передбачено, що у період дії воєнного стану постанова або інший процесуальний документ (або їх частина), винесені у виконавчому провадженні приватним виконавцем, якщо вони суперечать вимогам законодавства щодо примусового виконання рішень, можуть бути скасовані за зверненням сторони виконавчого провадження або особи, права якої порушені, постановою керівника структурного підрозділу Міністерства юстиції України, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері примусового виконання рішень, або особи, що виконує його обов'язки, крім випадків, якщо наявна інформація про судове провадження, ініційоване особою, яка подала звернення, у зв'язку із спором між тими самими сторонами з такого самого предмета і з тієї самої підстави. Банкам чи іншим фінансовим установам така постанова направляється поштою або на офіційну електронну адресу, а також може бути вручена під розписку [6].

Всі вищезгадані зміни до Закону, ніяким чином не обмежують права та обов'язки учасників виконавчого процесу, а також не призупиняють діяльність виконавчої служби, щодо стягнення заборгованостей. Вони лише встановлюють певні особливості здійснення виконавчого провадження тільки на період воєнного стану.

Враховуючи економічні втрати населення законодавець певним чином обмежує обсяги стягнення боргу відповідно до змісту виконавчих документів, однак, вже після завершення військового стану всі нестягнуті суми будуть витребувані відповідно до чинної процедури виконавчого провадження.

Так, звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника на період війни не відбувається. Проте це обмеження не стосується громадян рф, а також компаній та осіб, які пов'язаних із ними.

Як показує практика, у деяких випадках такий вид стягнення може продовжуватися. Часто, незважаючи на внесені зміни в Закон України «Про виконавче провадження», бухгалтери підприємств, де працює боржник, надалі продо-

вжують здійснювати відрахування із заробітної плати. Проблемність відповідного питання полягає в тому, що раніше припинення таких стягнень відбувалося лише після винесення виконавцем відповідної постанови. На даний час, багато державних та приватних виконавців не працюють, частина з них є мобілізованими, а інші знаходиться за межами території України. Тому їхня професійна діяльність частково не здійснюється.

Не беручи до уваги відповідну ситуацію, бухгалтери надалі чекають відповідну постанову, таким чином порушуючи норми Закону, а саме ті зміни, які стосуються періоду воєнного стану.

Якщо таке стягнення не буде припинятися, то слід пам'ятати що у чинному законодавстві передбачена відповідальність за неповну виплату заробітної плати до одного місяця і після одного місяця часу. Відповідальність є різною, так ст. 41 Кодексу про адміністративні правопорушення передбачає, що порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати та виплата їх не в повному обсязі, тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Однак, якщо таке порушення триває більше ніж місяць, то за таку діяльність передбачається вже кримінальна відповідальність. Так, у ч. 1 ст. 175 Кримінального кодексу України зазначається, що безпідставна невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам [8].

Якщо працівником будуть виявленні відповідні правопорушення, тоді в першу чергу необхідно взяти довідку та розрахунковий лист про зарплату, де буде вказано, яка сума була отримана і які відрахування здійснювалися. Якщо виявиться, що такі відрахування стосуються виконавчого провадження, працівникові необхідно звернутися у письмовій формі до бухгалтера, з питанням про незаконність здійснення відповідних відрахувань.

Якщо така незаконна діяльність буде продовжуватися, то тоді працівникові слід звертатися до Національної поліції, з метою відкриття кримінального провадження та захисту своїх порушених прав.

Важливими змінами є також питання переривання строків у виконавчому провадженні. Законом України «Про виконавче провадження» встановлено загальний строк пред'явлення до виконання виконавчих документів, який становить 3 роки. В окремих випадках цей строк є іншим. Воєнний стан вважається підставою для переривання встановлених чинним законодавством виконавчих строків. Тому, враховуючи відповідні норми, слід розуміти, що після завершення війни виконавче провадження буде продовжено і стягнення будуть здійснюватися з боржника.

Висновки. Враховуючи всі наявні зміни у Законі України «Про виконавче провадження» та інших законах, які регулюють процедуру здійснення виконавчого провадження, стягнення боргу під час воєнного стану є можливим. Сама процедура стягнень у певних випадках є дещо іншою, враховуючи час відкриття провадження та місце (тимчасово окуповані або знищені території).

Оскільки вжиття заходів примусового виконання рішень державними виконавцями на зазначених територіях є об'єктивно неможливим, Міністерством юстиції України вживаються заходи щодо визначення органів державної виконавчої служби, на які покладатимуться повноваження з примусового виконання рішень [6].

Інформація про зміну місцезнаходження органів державної виконавчої служби або про визначення органу державної виконавчої служби, на який покладатиметься повноваження з примусового виконання рішень, місцем виконання яких є тимчасово окупована територія України або територія, включена до переліку, публікується на вебсайті Міністерства юстиції України та вебсайтах міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України по мірі її оновлення [6].

Фінансові засоби які призначені для виживання, а саме заробітна плата, пенсія, стипендія та інший дохід боржника є захищені законодавцем на період воєнного стану. Тому з них не можуть бути здійснені відрахування на підставі відкритого виконавчого провадження. Однак, це не стосується громадян рф, так як на таку категорію осіб відповідна умова не поширюється.

Під час війни діють ті ж самі норми які стосуються вибору приватних або ж державних виконавців для відкриття виконавчого провадження та стягнення боргу. Тому при дотримання всіх процесуальних вимог та за наявності всіх документів стягнення боргів за виконавчими провадженнями можливі як під час так і після завершення війни. Слід лише пам'ятати про діючі зміни та спеціальну процедуру для деяких видів правових актів про примусове виконання рішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 No 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua.

2.Укрінформ. URL: https://lb.ua/blog/andrii_gaichenko/530393_globalniy_vpliv_aktualni.html (дата звернення: 02.12.2022).

3. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII. Редакція від 25.08.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text

4. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. Редакція від 19.11.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

5. Виконавче провадження: теорія та практика : монографія. [Р. Ф. Ханова, С. О. Кравцов, І. О. Ізарова та ін.]; за заг. ред. Р. Ф. Ханової, С. О. Кравцова. Харків : Право. 2021. 672 с.

6. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/poryadok-ta-organizatsiya-primusovogo-vikonannya-rishen-sudiv-ta-inshih-organiv-u-period-voennogo-stanu (дата звернення: 01.12.2022).

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. Редакція від 01.01.2021 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Редакція від 30.12.2020 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

9. Акулова М.Ю., Масюк В.В. Виконавче провадження у схемах і таблицях: навчальний посібник. Харків : Право. 2017. 126 с.

10. Гетманцев О.В., Кройтор В.А., Ясинок М.М. та ін. Закон України «Про виконавче провадження», Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»: науково практичний коментар. Київ: Алерта. 2019. 504 с.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy Verkhovna Rada Ukrainy; Konstytutsiia Ukrainy, Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 No 254k/96-VR. https://zakon.rada.gov.ua

2.Ukrinform.URL:https://lb.ua/blog/andrii_gaichenko/530393_globalniy_vpliv_aktualni.html (data zvernennia: 02.12.2022).

3. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1403-VIII. Redaktsiia vid 25.08.2022r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text

4. Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r.№ 1404-VIII. Redaktsiia vid 19.11.2022r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

5. Vykonavche provadzhennia: teoriia ta praktyka: monohrafiia. [R. F. Khanova, S. O. Kravtsov, I. O. Izarova ta in.]; za zah. red. R. F. Khanovoi, S. O. Kravtsova. Kharkiv: Pravo. 2021. 672 s.

6. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. URL: https://minjust.gov.ua/m/poryadok-ta-organizatsiya-primusovogo-vikonannya-rishen-sudiv-ta-inshih-organiv-u-period-voennogo-stanu (data zvernennia: 01.12.2022).

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 № 8073-X. Redaktsiia vid 01.01.2021 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Redaktsiia vid 30.12.2020 r. URL:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

9. Akulova M.Yu., Masiuk V.V. Vykonavche provadzhennia u skhemakh i tablytsiakh: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: Pravo. 2017. 126 s.

10. Hetmantsev O.V., Kroitor V.A., Yasynok M.M. ta in. Zakon Ukrainy "Pro vykonavche provadzhennia", Zakon Ukrainy "Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv": naukovo praktychnyi komentar. Kyiv: Alerta. 2019. 504 s.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2022

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 12

Літературний редактор – Муравицька Н. О.
Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва
Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 6,46. Ум. друк. арк. 7,44. Зам. № 0123/035
Підписано до друку 02.12.2022 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.